

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่นำมาใช้เพื่อเป็นแนวคิดในการศึกษา อธิบายเนื้อหาหรือปรากฏการณ์ที่พบจากการศึกษานี้ประกอบด้วย

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว ได้แก่

2.1.1 แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

2.1.2 แนวคิดการตลาดการท่องเที่ยว

2.1.3 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนกับการท่องเที่ยว

2.1.4 แนวคิดขีดความสามารถในการรองรับของพื้นที่

2.2 แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

2.3 แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

2.4 แนวคิดการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคม

2.5 งานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

2.6 กรอบแนวคิดการวิจัย

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว ได้แก่

2.1.1 แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

การท่องเที่ยวที่ยั่งยืนและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้มีการกล่าวถึงและพัฒนาจากแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งได้มีการนิยามความหมายและเสนอสาระสำคัญของแนวคิดดังกล่าวไว้หลายประการ เช่น สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2539) เสนอว่า การท่องเที่ยวแบบยั่งยืนหมายถึง “การพัฒนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวและผู้เป็นเจ้าของท้องถิ่นในปัจจุบัน โดยมีการป้องกันและสงวนรักษาโอกาสต่างๆ ของอนุชนรุ่นหลัง การท่องเที่ยวแบบนี้มีความหมายถึงการจัดการทรัพยากรเพื่อตอบสนองความจำเป็นทางเศรษฐกิจสังคม และความงามทางสุนทรียภาพ ในขณะที่สามารถรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและระบบนิเวศด้วย” ซึ่งการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนมีหลักการสำคัญดังนี้

1. การอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรอย่างพอดี ทั้งที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ สังคมและวัฒนธรรมเป็นสำคัญและเป็นแนวทางการทำธุรกิจในระยะยาว

2. การลดการบริโภคที่มากเกินไปและลดของเสียจะช่วยลดค่าใช้จ่ายในการทำนุบำรุงสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลายในระยะยาวและเป็นการเพิ่มคุณภาพของการท่องเที่ยวด้วย

3. การรักษาและส่งเสริมความหลากหลายของธรรมชาติ สังคมและวัฒนธรรมมีความสำคัญต่อการท่องเที่ยวในระยะยาวและจะช่วยขยายฐานของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

4. การประสานการพัฒนาการท่องเที่ยวเข้ากับกรอบแผนกลยุทธ์การพัฒนาแห่งชาติและการพัฒนาท้องถิ่นและการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมจะช่วยขยายศักยภาพการท่องเที่ยวในระยะยาว

5. การท่องเที่ยวที่รองรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจของท้องถิ่น โดยที่ได้พิจารณาด้านราคาและคุณค่าของสิ่งแวดล้อมไว้ซึ่งไม่เพียงแต่ทำให้เกิดการประหยัดแต่ยังป้องกันสิ่งแวดล้อมไม่ให้ถูกทำลายอีกด้วย

6. การมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ของท้องถิ่นในสาขาการท่องเที่ยวซึ่งจะไม่เพียงแต่สร้างผลตอบแทนแก่ประชาชนและสิ่งแวดล้อมโดยรวม แต่ยังจะช่วยยกระดับคุณภาพการจัดการการท่องเที่ยวด้วย

7. การปรึกษาหารือกันอย่างสม่ำเสมอระหว่างผู้ประกอบการ ประชากรท้องถิ่น องค์กรและสถาบันที่เกี่ยวข้อง มีความจำเป็นในอันที่จะร่วมงานกันไปในทิศทางเดียวกันรวมทั้งร่วมกันแก้ปัญหาและลดข้อขัดแย้งในผลประโยชน์ที่แตกต่างกัน

8. การฝึกอบรมบุคลากรโดยสอดคล้องแนวคิด และวิธีปฏิบัติในการพัฒนาแบบยั่งยืนแก่บุคลากรท้องถิ่นทุกระดับ จะช่วยยกระดับการบริการการท่องเที่ยว

9. การตลาดที่จัดเตรียมข้อมูลข่าวสารอย่างพร้อมมูลจะทำให้นักท่องเที่ยวเข้าใจ และเคารพในสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคมและวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยวและจะช่วยลดระดับความพอใจของนักท่องเที่ยวด้วย

10. การวิจัยและการตรวจสอบอย่างมีประสิทธิภาพ จำเป็นต่อการช่วยแก้ปัญหาและเพิ่มผลประโยชน์ต่อแหล่งท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวและนักลงทุน

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา มนุษย์เริ่มมีความตระหนักมากขึ้นว่าความเจริญก้าวหน้าและความเติบโตทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้ก่อผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมของโลก ไม่ว่าจะเป็นปัญหา น้ำเน่าเสีย ขยะ อากาศเป็นพิษ หรือชั้นโอโซนในบรรยากาศถูกทำลาย ความตระหนักในปัญหาเหล่านี้ได้นำมาสู่ความตื่นตัวในเรื่องการพัฒนาอย่างยั่งยืน ในปี ค.ศ. 1987 World Commission on Environment and Development ได้จัดพิมพ์

รายงานชื่อ Our Common Future ซึ่งได้กล่าวถึงแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนและได้ให้ความสำคัญว่า เป็นหนทางที่จะนำไปสู่ความอยู่รอดของมนุษยชาติ แม้ว่าการพัฒนาอย่างยั่งยืนจะเป็นแนวคิดที่ค่อนข้างใหม่แต่การที่ได้รับความสนใจจากหลายฝ่ายทำให้มีการเพิ่มเติมและขยายแนวคิดนี้อยู่เสมอ

ใน Our Common Future ได้กล่าวว่าการพัฒนาอย่างยั่งยืน คือ “การพัฒนาที่สนองความต้องการในปัจจุบัน โดยไม่ทำให้ประชาชนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องลดความสามารถในการสนองความต้องการของพวกเขา” (WCED, 1987. อ้างใน โครงการศึกษาวิจัยการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมภาคเหนือ: 2541) และ อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2539) กล่าวถึงการพัฒนาที่ยั่งยืน ว่าเป็นแนวคิดและแนวทางในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนและชุมชนให้ดีขึ้น โดยไม่เอนเอียงไปด้านวัตถุนิยมจนลืมพิจารณาและอนุรักษ์สภาพแวดล้อมธรรมชาติ แต่ให้ผสมผสาน กลมกลืนไปกับการพัฒนาบำรุงรักษาสภาวะแวดล้อมทั้งธรรมชาติและสังคม

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวที่มีปรัชญาพื้นฐาน หรือเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาที่ยั่งยืน (Ecotourism A Way to Sustainable Development) การพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน จะครอบคลุมการจัดการท่องเที่ยวที่กว้างขวาง ซึ่งถือเป็นเรื่องสำคัญที่ต้องให้มีการศึกษาและการเรียนรู้ หรือมุ่งให้เกิดการอนุรักษ์ Ralf Buckley (อ้างใน การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2540) มิใช่เพียงแต่ให้มีการจัดการที่ลดหรือปราศจากผลกระทบ และนักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจเป็นสำคัญเท่านั้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนั้นเป็นการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน แต่การท่องเที่ยวแบบยั่งยืนไม่ได้มีเฉพาะหรืออาจไม่เป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศก็ได้ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ยั่งยืน จึงเป็นการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ที่มีการผดุงไว้ซึ่งองค์ประกอบทางสังคมและวัฒนธรรมของประชากรที่เกี่ยวข้อง ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมกับธุรกิจท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2540) ได้กำหนดขอบเขตของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศว่าได้ครอบคลุมองค์ประกอบหลัก (Key Elements) 4 ด้าน ที่ประกอบด้วยการศึกษาพิจารณาต่าง ๆ ดังนี้

1. องค์ประกอบด้านพื้นที่ เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติเป็นหลัก มีแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น (Identity or Authentic or Endemic or Unique) ทั้งนี้รวมถึงแหล่งวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ (Eco-system) ในพื้นที่ของแหล่งนั้น ดังนั้น องค์ประกอบด้านพื้นที่จึงเป็นการท่องเที่ยวที่มีพื้นฐานอยู่กับธรรมชาติ (Nature-based Tourism) เป็นสำคัญ หรืออาจเรียกว่าเป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวเกี่ยวกับระบบนิเวศ (Ecological-based Tourism)

2. องค์ประกอบด้านการจัดการ เป็นการท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบ (Responsible Travel) ไม่มีผลกระทบ (No or Low Impact) ต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม มีการจัดการที่ยั่งยืน

ครอบคลุมถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรการจัดการสิ่งแวดล้อม การป้องกันและกำจัดมลพิษ และควบคุมการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีขอบเขต จึงเป็นการท่องเที่ยวที่มีการจัดการอย่างยั่งยืน (Sustainable Managed Tourism)

3. องค์ประกอบด้านกิจกรรมและกระบวนการ เป็นการท่องเที่ยวที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) โดยมีการให้การศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว เป็นการเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์ ความประทับใจ เพื่อสร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องทั้งต่อนักท่องเที่ยว ประชาชนท้องถิ่น และผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้อง จึงเป็นการท่องเที่ยวสิ่งแวดล้อมศึกษา (Environmental Education-based Tourism)

4. องค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วม เป็นการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนและประชาชนท้องถิ่น (Involvement of local community or people participation) ที่มีส่วนร่วมเกือบตลอดกระบวนการเพื่อให้เกิดผลประโยชน์ต่อท้องถิ่น โดยประโยชน์ต่อท้องถิ่นที่ได้หมายความถึงการกระจายรายได้ การยกระดับคุณภาพชีวิต และการได้รับผลตอบแทน เพื่อกลับมาบำรุงรักษาและจัดการแหล่งท่องเที่ยวด้วย และในที่สุดแล้วท้องถิ่นมีส่วนในการควบคุมการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพ ท้องถิ่นในที่นี้เริ่มต้นจากประชาชนในระดับรากหญ้าจนถึงการปกครองท้องถิ่นและอาจรวมการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง จึงเป็นการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน (Community Participation-based Tourism)

พงศานต์ พิทักษ์มหาเกตุ (2538) ได้ให้ทัศนะที่เกี่ยวกับองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่สำคัญ 5 ประการ คือ

- 1) ต้องมีผลกระทบน้อยที่สุดต่อทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนขนบธรรมเนียมและประเพณีของคนในท้องถิ่น
- 2) ต้องให้ความรู้และความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยวในรูปของสื่อต่างๆ ตลอดจนการอธิบาย การตีความโดยมัคคุเทศน์ เพื่อให้ นักท่องเที่ยวมีความรู้ความเข้าใจ ได้รับความเพลิดเพลินพร้อมทั้งสร้างจิตสำนึกในด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และให้มีความตระหนักถึง คุณค่า หรือประโยชน์ของแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ฯลฯ ของชุมชนนั้นๆ จน นักท่องเที่ยวมีความระมัดระวังช่วยป้องกันและช่วยกันลดผลกระทบในด้านต่างๆ ที่อาจจะเกิดต่อ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหรือต่อวิถีชีวิตของชุมชนนั้นๆ
- 3) ต้องให้ผลประโยชน์แก่ชาวบ้านในท้องถิ่น ในการจ้างงานทั้งโดยตรงและทางอ้อม เช่น การบริการจัดนำเที่ยว การให้บริการนักท่องเที่ยวในด้านต่างๆ การขายอาหาร การขายของที่ระลึก เป็นต้น

4) ต้องให้ชาวบ้านในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการวางแผน การตัดสินใจ การจัดการ และการพัฒนาการท่องเที่ยวไปสู่ท้องถิ่นของเขา ซึ่งจะช่วยให้ชาวบ้านในท้องถิ่นเกิดความภาคภูมิใจ มีความรู้สึกเป็นเจ้าของทรัพยากรการท่องเที่ยว ซึ่งได้แก่ ธรรมชาติ สังคมและชุมชนนั้นๆ แล้ว ผนึกกำลังร่วมแรงร่วมใจช่วยกันพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรนั้นไว้อย่างยั่งยืน

5) ต้องให้นักท่องเที่ยวพึงพอใจ การสร้างสรรค์ให้เกิดประสบการณ์และความพึงพอใจ ในด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ในระยะยาวยั่งยืนและต่อเนื่อง ดังนั้น ข้อมูลข่าวสารในด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งจะต้องมีความถูกต้องครบถ้วนและสมบูรณ์ ต้องมีการรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยวอย่างเข้มงวด โดยประสบการณ์ในการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่สร้างสรรค์ให้เกิดขึ้นกับนักท่องเที่ยวจะต้องเท่ากับหรือมากกว่าความคาดหวังของนักท่องเที่ยว เพื่อให้เขาเกิดความพึงพอใจ โดยจะต้องให้ความสำคัญในเรื่องคุณภาพของการให้บริการและให้ความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยวเป็นอันดับสูงรองจากการมุ่งอนุรักษ์ดูแลและป้องกันแหล่งท่องเที่ยว

โดยสรุป การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติที่ต้องยึดองค์ประกอบหลัก ดังนี้คือ องค์ประกอบด้านพื้นที่ องค์ประกอบด้านการจัดการ องค์ประกอบด้านกิจกรรม และกระบวนการ และองค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน พร้อมกับการทำความเข้าใจให้กับนักท่องเที่ยวและชาวบ้านในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2539) ได้กล่าวถึง นโยบายด้านการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมในการจัดการเชิงนิเวศไว้ดังนี้

1. กำหนดกรอบการพัฒนาการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว โดยมีมาตรฐานที่ชัดเจน ให้ยกเลิกการท่องเที่ยวในพื้นที่เปราะบาง สนับสนุนการท่องเที่ยวในพื้นที่ที่มีศักยภาพโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การกำหนดพื้นที่เหมาะสมในเขตอนุรักษ์

2. สนับสนุนการพัฒนาพื้นที่ธรรมชาติและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศนอกเขตอนุรักษ์ในเขตพื้นที่พหุธรรมชาติ พื้นที่เอทโนและเขตชุมชน ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

3. วางแผนการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อม ในแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศตามเขตสงวนเพื่อการศึกษาและรักษาสิ่งแวดล้อม เขตกันชน และเขตพื้นที่ฟู

4. สนับสนุนการพัฒนากลุ่มแหล่งท่องเที่ยว และโครงข่ายการท่องเที่ยวในท้องถิ่น ระดับกลุ่มพื้นที่ให้มีความเชื่อมโยงและสนับสนุนซึ่งกันและกัน โดยให้มีการกระจายการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในระดับที่สามารถทดแทนแหล่งท่องเที่ยวที่เกินขีดความสามารถในการรองรับได้

5. สนับสนุนการจัดระบบข้อมูลข่าวสารการเดินทาง เพื่อใช้ในการจัดการการควบคุมปริมาณนักท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับความสามารถในการรองรับของแต่ละพื้นที่ และการถ่ายเทนักท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวใกล้เคียงอย่างเป็นระบบ

6. กำหนดมาตรการการป้องกันและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่เข้มงวดมากขึ้น และให้การสนับสนุนการประกอบการที่มีมาตรการถูกต้องเหมาะสมอย่างเป็นรูปธรรม

7. สนับสนุนการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการควบคุมคุณภาพ ตรวจสอบและการจัดการมลพิษสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ท่องเที่ยว

8. สนับสนุนการเพิ่มขีดความสามารถของบุคลากรในการวางแผนและจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ดังนั้น การที่จะมีการส่งเสริมให้พื้นที่ใดๆ พัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว จำเป็นต้องมีการควบคุม ตั้งกฎเกณฑ์ และคำนึงถึงองค์ประกอบความพร้อม นโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวที่สำคัญควรอยู่บนการจัดการที่ดี และกิจกรรมการท่องเที่ยวจะสามารถดำรงอยู่ได้ต้องมีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมเยือนอย่างสม่ำเสมอ ทรัพยากรการท่องเที่ยวยังคงรักษาความดึงดูดใจไว้ได้ไม่เสื่อมคลาย กิจกรรมการบริการมีค่าไร แม้ต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการให้บริการอยู่เสมอ ผลกระทบที่มีต่อสิ่งแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรม จะต้องไม่มีหรือมีน้อยที่สุด จำเป็นต้องอาศัยการจัดการอย่างยั่งยืน จึงจะสามารถคงความยั่งยืนของการท่องเที่ยวไว้ได้

นอกจากนี้ในการจัดการการท่องเที่ยวจะต้องพิจารณาถึง สาระสำคัญดังนี้ (โครงการศึกษาวิจัยการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543)

1. การจัดการทรัพยากรจำเป็นต้องมีการจัดการที่ดีมีประสิทธิภาพ
2. ความต้องการทางด้านเศรษฐกิจ โดยคำนึงว่าการท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจชนิดหนึ่ง ที่จำเป็นต้องมีความสามารถในการสร้างกำไรเพื่อความอยู่รอดและผลประโยชน์ของชุมชน
3. การตอบสนองความต้องการหรือพันธะทางสังคม หมายถึง การให้ความเคารพต่อวิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชนต่างๆ รวมตลอดจนความหลากหลายและมรดกเชิงวัฒนธรรม
4. คุณทริยภาพ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของสิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมต่างๆ ไม่ว่าสถานที่นั้นจะมีความยิ่งใหญ่เพียงใด หรือมีชื่อเสียงมากน้อยเพียงใด การธำรงไว้ซึ่งคุณทริยภาพของสถานที่เหล่านั้น คือ ภารกิจสำคัญของการพัฒนาการท่องเที่ยว

5. การคำนึงถึงกระบวนการ และขอบเขตทางนิเวศวิทยา เพื่อให้การพัฒนาสามารถดำรงสภาพแวดล้อมต่างๆ ทั้งทางกายภาพ และชีวภาพที่เปราะบางเอาไว้
6. การรักษาไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ (Biological Diversity) ของพืชพรรณ และสัตว์ต่างๆ เพราะสิ่งเหล่านี้คือทรัพยากรที่สำคัญของการท่องเที่ยว
7. การดำรงไว้ซึ่งระบบสนับสนุนชีวิต (Life-supporting Systems) ซึ่งจะช่วยให้มนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหมดในโลกมีชีวิตอยู่รอดได้ต่อไป

การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จึงต้องเป็นการท่องเที่ยวที่สามารถตอบสนองความต้องการทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสุนทรียภาพ ที่สามารถรักษาความสมบูรณ์ทางวัฒนธรรม ความหลากหลายทางชีวภาพ และระบบสนับสนุนชีวิตได้อย่างยั่งยืน

2.1.2 แนวคิดตลาดการท่องเที่ยว

✓ การตลาดการท่องเที่ยวเป็นการศึกษาความต้องการของนักท่องเที่ยว (อุปสงค์) และการจัดองค์ประกอบที่สำคัญของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว (อุปทาน) ให้สอดคล้องกับอุปสงค์โดยมีส่วนประสมทางการตลาด (Marketing Mix) เป็นเครื่องมือในการเชื่อมโยง

✗ ส่วนประสมทางการตลาด (Marketing Mix) หมายถึง ปัจจัยทางการตลาดที่สามารถควบคุมได้ และต้องใช้ประกอบกันเพื่อสนองความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย และเป็นกลยุทธ์ที่ถูกนำมาใช้ในการสร้างความสำเร็จในด้านการท่องเที่ยวด้วย (Kotler, 1994) ประกอบด้วย 4 ปัจจัย (4 P's) ได้แก่ ผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยว (Product) ราคา (Price) สถานที่ (Place) และ การสนับสนุนการขาย (Promotion)

✓ กองวิชาการและฝึกอบรม การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2539) ได้อธิบายว่า ส่วนประกอบของการตลาดในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวก็เช่นเดียวกับส่วนประกอบของการตลาดในอุตสาหกรรมอื่น กล่าวคือ ประกอบด้วยผู้ซื้อ (Buyer) สินค้า (Product) และผู้ผลิต (Producer) แต่สำหรับรายละเอียดของแต่ละองค์ประกอบจะแตกต่างกันไปจากการตลาดของสินค้าทั่วไป คือ

✓ 1. ผู้ซื้อ (Buyer) ในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวจะมีผู้ซื้อ 2 ประเภท คือ ผู้ซื้อที่เป็นผู้บริโภคนักท่องเที่ยวทั่วไป และผู้ซื้อที่ไม่ได้บริโภคด้วยตนเอง แต่เป็นผู้ตัดสินใจและจัดการซื้อให้กับผู้บริโภคนักท่องเที่ยว

✓ 2. สินค้า (Product) สินค้าทางการท่องเที่ยว ก็แตกต่างกันไปจากสินค้าผู้บริโภคนักท่องเที่ยว โดยสินค้าทั่วไปนั้น ผู้บริโภคสามารถบริโภคเป็นหน่วยเดียวได้ แต่สินค้าทางการท่องเที่ยวซึ่งเป็นสินค้าบริการนั้น ผู้บริโภคจะต้องบริโภคสินค้าในหลายๆ องค์ประกอบ หรือรวมกันเป็น package ซึ่งองค์ประกอบของสินค้าทางการท่องเที่ยว นั้น ได้แก่

✓ **สิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว** หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวประเภทธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี เทศกาล งานประเพณี ฯลฯ

สิ่งอำนวยความสะดวก หมายถึง ถนนหนทาง ไฟฟ้า ประปา ระบบการสื่อสาร สถานที่พัก ภัตตาคารร้านอาหาร บริษัทนำเที่ยว บริษัทรถเช่า โรงแรมรีสอร์ท สายการบิน รถไฟ ฯลฯ

✓ 3. **ผู้ผลิต (Producer)** ผู้ผลิตสินค้าทางการท่องเที่ยวมีหลายกลุ่ม แต่สามารถแบ่งแยกให้ชัดเจนได้ดังนี้ คือ *ผู้ประกอบการที่มีสินค้าของตนเอง ผู้ขายปลีก ผู้นำเข้าสินค้าจากผู้ผลิตในต่างประเทศ*

ผู้ประกอบการธุรกิจเอกชนด้านการท่องเที่ยว หมายถึง ผู้ประกอบการด้านที่พัก ผู้ประกอบการร้านอาหาร ผู้ประกอบการบริษัทนำเที่ยว ผู้ประกอบการด้านการขนส่ง ผู้ประกอบการด้านสถานที่ท่องเที่ยว ผู้ประกอบการร้านค้าที่ระลึก ฯลฯ

ผู้ผลิตภาครัฐบาล หมายถึง ผู้ผลิตระดับประเทศ ระดับภาค ระดับจังหวัด หรือระดับตำบล โดยผู้ผลิตกลุ่มนี้ จะเสนอขายสินค้าทางการท่องเที่ยวทั้งหมดในขอบเขตที่รับผิดชอบ ไม่ได้ระบุเพียงชิ้นหนึ่งชิ้นใด เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย นำเสนอขายประเทศไทยโดยภาพรวม เป็นต้น

นอกจากนั้นแล้ว ในการบริหารงานด้านการตลาดการท่องเที่ยว จึงควรมีการจัดการส่วนประสมทางการตลาดที่เหมาะสม สรุปได้ดังนี้

1. **ด้านสินค้า (Product)** เป็นการผลิตสินค้าให้เหมาะสมสอดคล้อง และตรงตามความต้องการของผู้ซื้อให้มากที่สุด ในกรณีที่สินค้าที่เสนอขายตรงกับความต้องการของตลาด หรือเหมาะสมกับตลาดแล้ว นับได้ว่าการดำเนินการด้านการตลาดประสบความสำเร็จไปแล้วเกือบครึ่งหนึ่งของการดำเนินงาน สิ่งที่ต้องพิจารณาในการจัดการด้านสินค้าคือ ลักษณะของสินค้าในขณะนั้นเป็นสินค้าเก่า (Existing product) หรือเป็นสินค้าใหม่ (New product) ช่วงเวลาของสินค้าในขณะนั้น (Product life cycle) อยู่ในช่วงแนะนำ (Introduction) ช่วงเติบโต (Growth) ช่วงอิมมัตูริตี้ (Maturity) หรือช่วงตกต่ำ (Decline)

การจัดการด้านสินค้า คือการกำหนดว่าสินค้าใดชนิดใดเหมาะสมที่จะวางขายในตลาดใด กล่าวคือ ขายสินค้าเก่าในตลาดเก่า ในลักษณะที่จะเพิ่มสัดส่วนของผู้ซื้อเดิมให้ซื้อมากขึ้น หรือขายสินค้าใหม่ในตลาดเก่า ในลักษณะที่จะเพิ่มสินค้าใหม่เข้าไปในตลาดที่มีการบริโภคอยู่แล้ว หรือขายสินค้าเก่าในตลาดใหม่ ในลักษณะที่จะขยายกลุ่มผู้ใช้จากผู้ที่ยังไม่เคยใช้สินค้าให้หันมาใช้สินค้าที่ผลิตอยู่ หรือขายสินค้าใหม่ในตลาดใหม่ในลักษณะที่จะสร้างสินค้าใหม่ และนำไปขายยังตลาดใหม่ๆ

2. **ด้านราคา (Price)** ราคาของสินค้าทางการท่องเที่ยวนั้น ประกอบด้วยราคา 2 ประเภท คือ

ราคาที่เป็นจริง คือ ราคาของสินค้าตามสภาพความเป็นจริง ซึ่งอาจเป็นมูลค่าหรือต้นทุนของการผลิตสินค้านั้น

ราคาทางจิตใจ คือ ราคาส่วนที่สามารถสร้างขึ้นเพื่อให้ผู้บริโภครู้สึกภูมิใจในการบริโภคสินค้านั้น

การกำหนดราคาของสินค้าทางการท่องเที่ยวนั้น หากผู้ผลิตสามารถสร้างคุณค่าหรือราคาทางจิตใจให้แก่ผู้บริโภคได้มากเพียงไร ก็จะสามารถสร้างราคาที่สูงกว่าราคาที่เป็นจริงได้มากขึ้นเท่านั้น สิ่งที่ต้องนำมาพิจารณาในการกำหนดราคาสินค้าทางการท่องเที่ยว คือ

ลักษณะของกลุ่มผู้บริโภค ซึ่งกลุ่มผู้บริโภคสินค้าทางการท่องเที่ยวมีหลายระดับ โดยสามารถจำแนกความแตกต่างทั้งด้านกายภาพ เช่น อายุ เพศ อาชีพ รายได้ ด้านจิตวิทยา เช่น สนใจคุณภาพการบริการมากกว่าราคาม หรือไม่สนใจคุณภาพมากนัก แต่สนใจราคา เป็นต้น

วัตถุประสงค์ของผู้ประกอบการ ในการตั้งราคาของผู้ผลิตนั้น หากสามารถกำหนดวัตถุประสงค์อย่างเด่นชัด ก็จะสามารถนำมากำหนดเป็นราคาของสินค้าได้ เช่น หากโรงแรมต้องการเพิ่มยอดขาย ก็อาจใช้นโยบายลดราคาให้ต่ำ หรือหากต้องการขยายส่วนถือครองตลาด ก็ลดราคาสินค้าลงก็ได้

เวลาของการบริโภค หากช่วงเวลาที่มีผู้บริโภคนจำนวนมาก (Peak season) อำนาจการต่อรองจะเป็นของผู้ผลิต ซึ่งจะสามารถตั้งราคาให้สูงได้ ในขณะที่หากเป็นช่วงเวลาที่ผู้บริโภคน้อย (Off season) ผู้ผลิตอาจต้องลดราคาลงก็ได้

ขนาดของการซื้อ ในการซื้อปริมาณมากๆ ผู้ผลิตอาจยินดีที่จะขายสินค้าให้ผู้บริโภคในราคามต่ำกว่าการซื้อในปริมาณน้อยๆ ก็ได้ เช่น ในกรณีนักท่องเที่ยวเดินทางเป็นกลุ่มก็อาจได้ส่วนลดมากกว่าของมาเพียงห้องเดียว ทั้งนี้เพื่อเป็นการจูงใจในการซื้อ

3. **ด้านสถานที่ (Place) หรือ ช่องทางการจัดจำหน่าย (Distribution channel)** ในระบบธุรกิจท่องเที่ยว เจ้าของแหล่งท่องเที่ยวถือว่าเป็นผู้ผลิต ซึ่งผู้ผลิตจำเป็นต้องกำหนดว่าสินค้าของตนควรจะวางขายไว้ที่ใดบ้าง จึงจะสะดวกแก่ผู้ซื้อ จำเป็นต้องวางขายโดยตรงแก่ผู้บริโภค หรือต้องผ่านพ่อค้าคนกลางเพื่อให้เป็นผู้จำหน่ายให้ สินค้าทางการท่องเที่ยว นั้น ผู้บริโภคจำเป็นต้องเดินทางมาบริโภคยังสถานที่ของผู้ผลิต ดังนั้น ผู้ผลิตต้องพิจารณาในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตคนกลาง หรือผู้จัดจำหน่าย และผู้ซื้อเป็นพิเศษ

การเสนอขายโดยผ่านคนกลาง คนกลางสำหรับสินค้าทางการท่องเที่ยว หมายถึง ผู้ประกอบการธุรกิจนำเที่ยว (Tour operator) และตัวแทนจำหน่ายบริการท่องเที่ยว (Travel agent) ผู้ประกอบการธุรกิจนำเที่ยว หมายถึง ผู้จัด โปรแกรมการท่องเที่ยว (Package) เพื่อเสนอขายให้ผู้บริโภค โดยนำสินค้าทางการท่องเที่ยวต่างๆ เช่น โรงแรม สายการบิน แหล่งท่องเที่ยว ฯลฯ มารวมกันแล้ว

กำหนดราคาขาย ซึ่งในการขายนั้น อาจขายผ่านตัวแทนจำหน่ายบริการท่องเที่ยวก็ได้ หรืออาจขายให้ผู้บริโภคโดยตรงก็ได้ ส่วนตัวแทนจำหน่ายบริการท่องเที่ยว (Travel agent) หมายถึง ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนขายสินค้าทางการท่องเที่ยวให้กับผู้บริโภค โดยการนำโปรแกรมการท่องเที่ยวของผู้ประกอบการไปเสนอขายให้แก่ลูกค้า ตัวแทนจำหน่ายบริการท่องเที่ยว มักเป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด และทราบถึงความต้องการของลูกค้า ตัวแทนจำหน่ายบริการท่องเที่ยวหนึ่ง อาจเป็นตัวแทนจำหน่ายของผู้ประกอบการท่องเที่ยวหลายแห่งก็ได้

การเสนอขายต่อผู้บริโภคโดยตรง สำหรับสินค้าทางการท่องเที่ยวนั้นในบางครั้ง ผู้บริโภคก็ต้องการเลือกซื้อสินค้าด้วยตนเอง เช่น เลือกสายการบินที่จะเดินทางเอง เลือกโรงแรม เลือกสถานที่ท่องเที่ยวเอง ผู้ผลิตจึงสามารถวางขายสินค้าให้กับผู้บริโภคโดยตรงได้

4. ด้านการส่งเสริมการตลาด (Promotion) ผู้ผลิตจำเป็นต้องสื่อสารส่งข้อมูลไปยังผู้บริโภค เพื่อให้ผู้บริคนำไปประกอบการตัดสินใจซื้อ การส่งเสริมการตลาดอาจดำเนินการได้หลายทาง

การโฆษณา (Advertising) ผ่านสื่อโทรทัศน์ วิทยุ สิ่งพิมพ์ ป้ายโฆษณา ตามสี่แยก หรือหลังรถเมล์ หรือการส่งเอกสารตรงไปยังลูกค้า (Direct mail) ก็ได้

การประชาสัมพันธ์ (Public relation) เป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับองค์กรสร้างภาพพจน์ที่ดี การดำเนินการเป็นไปในลักษณะแจ้งข่าวมากกว่ารุกร้า อาจจัดทำเป็นบทความการเชิญสื่อมวลชนทัศนศึกษา (Educational trip) หรือการเข้าร่วมทำกิจกรรมกับชุมชนก็ได้

การขายโดยตรง (Direct sale) เป็นการพบปะกับลูกค้า ซึ่งอาจเป็นตัวแทนจำหน่าย หรือผู้บริโภคก็ได้ การดำเนินการอาจทำโดยการเยี่ยมชมเพื่อแจ้งข้อมูลใหม่ (Sale call) การจัดบรรยายให้ความรู้แก่ตัวแทนจำหน่ายเพื่อชักจูงให้ทำโปรแกรมนำเที่ยว (Trade presentation /workshop/seminar) การเข้าร่วมงานส่งเสริมการท่องเที่ยวในลักษณะจัดนิทรรศการ มีการสาธิต (Travel show) หรือการนำเสนอข้อมูลแก่ลูกค้าที่สนใจโดยตรง (Consumer presentation)

การส่งเสริมการขาย (Sale Promotion) เพื่อเป็นการเร่งให้ผู้บริโภคซื้อเร็วขึ้น อาจดำเนินการโดยเข้าร่วมงาน Travel fair หรือ Travel show ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วมชม หรืออาจจัดชิงโชค ชิงรางวัลแก่ผู้ชนะเลิศเดินทางไปเยือนแหล่งท่องเที่ยวก็ได้ หรือเพื่อกระตุ้นให้ตัวแทนจำหน่ายสนใจขายสินค้ามากขึ้น อาจดำเนินการโดยออกโฆษณาร่วมกับผู้ประกอบการนำเที่ยว หรือเชิญตัวแทนจำหน่ายบริการท่องเที่ยว และผู้ประกอบการนำเที่ยว หรือเชิญตัวแทนจำหน่ายบริการท่องเที่ยวและผู้ประกอบการธุรกิจนำเที่ยวมาทัศนศึกษา

การผลิตโสตทัศนูปกรณ์ต่างๆ (Sale aid) เช่น แผ่นพับ โปสเตอร์ แผนที่ ภาพยนตร์ เทป โทรทัศน์ สไลด์ รูปภาพ ฯลฯ เป็นเครื่องมือประกอบการดำเนินงานที่จะช่วยให้ผู้บริโภคตัดสินใจเดินทางได้ก่อนที่จะได้เห็นสินค้าที่แท้จริง

2.1.3 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนกับการท่องเที่ยว

ความเกี่ยวข้องระหว่างชุมชนกับการท่องเที่ยวนั้น จะมีลักษณะขอบเขตและรูปแบบที่กว้างขวางและหลากหลาย ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม โดยหาข้อจำกัดที่ชัดเจนได้ยาก ทั้งนี้ความเกี่ยวข้องของชุมชนกับการท่องเที่ยวจะสามารถกำหนดได้ใน 2 ลักษณะ คือ ผลประโยชน์ที่ชุมชนได้รับ กับ ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชน

ผลประโยชน์ที่ชุมชนได้รับ

ในส่วนของชุมชนกับการท่องเที่ยวนั้น จะมีการเกี่ยวข้องและเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน ผลประโยชน์ที่ชุมชนได้รับมี 2 ทาง คือ ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และผลประโยชน์ทางสังคม

1. ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ชุมชนจะได้รับ ได้แก่
 - 1.1 เกิดการสร้างงาน สมาชิกชุมชนมีงานทำ สืบเนื่องจากการท่องเที่ยวเกิดขึ้น
 - 1.2 เกิดการพัฒนาอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการบริการท่องเที่ยว
 - 1.3 เกิดระบบตลาด เมื่อมีการจัดหาเครื่องอุปโภคบริโภค เครื่องมือ เครื่องใช้ และปัจจัยต่างๆ ที่จำเป็นแก่การบริการท่องเที่ยว
 - 1.4 เกิดระบบการผลิตวัตถุดิบท้องถิ่นเพื่อป้อนระบบตลาด
 - 1.5 มีรายได้จากแหล่งรายได้ใหม่ที่เกิดจากการท่องเที่ยว นอกเหนือจากรายได้ประจำจากแหล่งรายได้เดิมของชุมชน
 - 1.6 ครอบครัวยุคใหม่มีรายได้เพิ่มขึ้นทั้งโดยตรงและโดยอ้อมจากการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้น
2. ผลประโยชน์ทางสังคมที่ชุมชนจะได้รับ ได้แก่
 - 2.1 เกิดการพัฒนาในทางสร้างสรรค์ขึ้นในสังคม
 - 2.2 มีการติดต่อทางสังคมที่มีรูปแบบมากขึ้น
 - 2.3 จะมีสัญญาทางสังคมเกิดขึ้น อันเนื่องจากการตกลงในสิทธิหน้าที่และความรับผิดชอบต่างๆ เกี่ยวข้องกับระบบการท่องเที่ยวของสมาชิกในชุมชน
 - 2.4 สาธารณูปโภคของชุมชน เช่น ถนน ไฟฟ้า ประปา อาจได้รับการพัฒนาหรือปรับปรุงเนื่องจากมีระบบการท่องเที่ยวเข้ามา

2.5 สมาชิกชุมชนจะถูกระตุ้นให้สนใจพัฒนาการศึกษาของตนเอง ทั้งการศึกษาในรูปแบบด้านบริการ เทคนิค และอื่นๆ

2.6 จะเกิดการพัฒนาในด้านสาธารณสุข เช่น ความสะอาด ความเป็นระเบียบเรียบร้อย และความปลอดภัยจากโรคภัย อันสืบเนื่องจากการบริโภคอุปโภคที่ได้รับการพัฒนาขึ้น เพื่อเข้าสู่การท่องเที่ยวยาวอย่างเป็นระบบ

2.7 การบริการทางสังคมอื่นๆ เช่น ความปลอดภัย และการมีระเบียบของสังคมจะได้รับการเอาใจใส่มากขึ้น

ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน

ผลกระทบที่เกิดขึ้นอาจจะมีผลทั้งทางบวกและทางลบ ดังนี้

1. ผลกระทบทางบวก คือ ผลประโยชน์ที่ทางชุมชนได้รับทางเศรษฐกิจ และสังคม
2. ผลกระทบทางลบ จะมีผลกระทบเกิดขึ้นเนื่องจาก

2.1 ขนาดของชุมชนอาจจะเติบโตเกินไป ถ้าปัจจัยดึงดูดจากการท่องเที่ยวมีกำลังมากและ ไม่ได้มีการจัดการที่ดี

2.2 โครงสร้างการบริหารของชุมชนอาจเปลี่ยนแปลงไป ถ้าอิทธิพลทางการท่องเที่ยวมีมาก และไม่มีบริการจัดการที่ดี

2.3 วัฒนธรรมดั้งเดิม และวิถีชีวิตของชุมชนอาจได้รับผลกระทบ และถูกกลืนจากอิทธิพล วัฒนธรรม และแนวทางชีวิตจากภายนอก

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการท่องเที่ยว

จากลักษณะทางสังคมกับผลกระทบที่ชุมชนได้รับนั้น ส่งผลให้มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการปรับเปลี่ยนกระบวนการทางการท่องเที่ยวในบางส่วน เพื่อให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง สำหรับแนวทางและทิศทางในการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น จะต้องมุ่งไปสู่การร่วมมือในการใช้ทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยว เพื่อการรองรับการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนให้มีความสมบูรณ์ครบถ้วนตามกรอบและลักษณะการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนในทุกระดับ ได้แก่

1. ระดับนโยบาย จะต้องมีการหาทางให้สมาชิกในชุมชนทุกชุมชน ทุกคนทุกระดับ รับนโยบายการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน
2. ระดับแผน จะต้องหาทางให้ชุมชนเข้าใจแบบแผนการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนให้ชัดเจนทุกระดับของแผน
3. ระดับปฏิบัติ ให้สมาชิกชุมชนกลุ่มต่างๆ ทุกชุมชนในเขตพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว ศึกษาแผนปฏิบัติ แนวทาง และวิธีการปฏิบัติให้เข้าใจ จนสามารถให้ความร่วมมือและปฏิบัติได้

อย่างถูกต้อง มีการแนะนำอย่างใกล้ชิดทุกขั้นตอนของการปฏิบัติ จนกว่าจะมั่นใจได้ว่าสมาชิกชุมชนทุกชุมชน ทุกคน ทุกระดับ ดำเนินการไปถูกต้องทางแล้ว

4. มีการติดตามผล และให้การแนะนำอย่างต่อเนื่อง

ดังนั้น ในการมีส่วนร่วมของชุมชนควรมีตั้งแต่การเตรียมการจัดการ การวางแผนการควบคุมดูแลการใช้ทรัพยากร การมีส่วนร่วมในการบริการ และการได้รับประโยชน์จากการบริการ โดยชุมชน ซึ่งจะต้องตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้การใช้ประโยชน์จะต้องไม่เป็นการเบียดบังทำลายสิ่งแวดล้อม การมีส่วนร่วมที่ดีจะต้องให้ความสำคัญในรูปแบบของการรวมกลุ่มมากกว่าลักษณะของบุคคล

จากลักษณะทางสังคมกับผลกระทบที่ชุมชนได้รับนั้น ส่งผลให้มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการปรับเปลี่ยนกระบวนการทางการท่องเที่ยวในบางส่วน เพื่อให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมอย่าง แท้จริง สำหรับแนวทางและทิศทางในการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น จะต้องมุ่งไปสู่การร่วมมือในการใช้ทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยว เพื่อการรองรับการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนให้มีความสมบูรณ์ครบถ้วนตามกรอบและลักษณะการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนในทุกระดับ

นอกจากนี้มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ภาคธุรกิจ หรือผู้ประกอบการจะต้องเข้าใจ และยอมรับถึงประโยชน์ทางด้านธุรกิจที่พึงพิงชุมชน และสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวที่สำคัญ การมีส่วนร่วมของชุมชนหรือประชาชน เพื่อพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยว หมายถึง “กระบวนการที่เปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่นั้นๆ ได้ร่วมกันคิดพิจารณาและตัดสินใจในการจัดการท่องเที่ยวในด้านที่ตนมีความถนัดและมีศักยภาพเพียงพอ รวมทั้งโอกาสที่จะได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน ระหว่าง ภาครัฐ เอกชน และประชาชน ในท้องถิ่นนั้น”

ภราเดช พยัญวิเชียร (2542 อ้างใน สวัสดิ์ อาสาสรรพกิจ, 2542) กล่าวว่า เราต้องสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนด้วยความอดทนและตั้งใจจริง รวมทั้งต้องสร้างความเข้าใจให้แก่ภาคธุรกิจด้วยว่า สังคม ธรรมชาติ และวัฒนธรรมเป็นทุนด้วย หากไม่เปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย หรือชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ธุรกิจจะพบกับปัญหาสิ่งแวดล้อม สังคม วัฒนธรรม ซึ่งส่งผลให้การประกอบธุรกิจไม่ยั่งยืน

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2542 อ้างใน สวัสดิ์ อาสาสรรพกิจ, 2542) ให้ความคิดเห็นด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนไว้ว่า ชุมชนจะต้องสามารถรับและปฏิเสธการท่องเที่ยวได้ ชุมชนต้องสามารถเรียกร้องบริษัทนำเที่ยวที่ทำความเสียหายแก่สิ่งแวดล้อม ชุมชน และสังคมได้

2.1.4 แนวคิดขีดความสามารถในการรองรับของพื้นที่

แหล่งท่องเที่ยวใดก็ตาม หากมีจำนวนนักท่องเที่ยวหลังไหลเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่นั้นเป็นจำนวนมากจนเกินขีดความสามารถของพื้นที่ที่จะรองรับได้ จะส่งผลกระทบต่อพื้นที่นั้นๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในแหล่งท่องเที่ยว โดยจะก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ เช่น การกำจัดของเสีย สภาพแวดล้อมถูกทำลาย ความแออัด ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สูญเสียความเป็นเอกลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยวไปจนทำให้นักท่องเที่ยวรู้สึกว่บรรยากาศและสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยว นั้นไม่ก่อให้เกิดความพึงพอใจ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า จำนวนนักท่องเที่ยวมีมากเกินไปจนเกินขีดความสามารถในการรองรับได้ของสภาพแวดล้อมความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยว ของพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง หมายถึง จำนวนนักท่องเที่ยว กิจกรรม ช่วงเวลาที่พื้นที่นั้นๆ สามารถจะรองรับได้ โดยไม่ทำให้สภาพกายภาพและชีวภาพเสื่อมลงอย่างถาวร และยังคงคุณค่าเพียงพอที่จะสร้างความพอใจและประทับใจแก่นักท่องเที่ยวได้ ในด้านการท่องเที่ยวความสามารถในการรองรับ อาจกำหนดได้โดย

1. พิจารณาถึงความพอใจของนักท่องเที่ยว โดยการศึกษาถึงความสัมพันธ์ของกิจกรรมต่างๆ ที่นักท่องเที่ยวจะสามารถทำได้ในแหล่งท่องเที่ยววันนั้น
2. พิจารณาถึงระบบนิเวศวิทยา โดยศึกษาถึงขบวนการทางธรรมชาติของพืช สัตว์ ดิน แหล่งน้ำ เป็นต้น ว่าเป็นอย่างไร และสามารถทนต่อผลกระทบของมนุษย์ที่เป็นสิ่งแปลกปลอมในระบบนิเวศนั้นได้มากน้อยเพียงไร

นอกจากนี้ Collier and Harraway (อ้างในฐิติทธิ ชูชาติ, 2543) กล่าวว่า การท่องเที่ยวจะบรรลุวัตถุประสงค์นั้น แหล่งท่องเที่ยวจะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ หรือ 3A's

1. สิ่งดึงดูดใจ (Attraction) สิ่งดึงดูดใจเกิดจากสถานที่ (Site) เหตุการณ์ (Events) สถานที่อาจเกิดจากธรรมชาติสร้างหรือมนุษย์สร้างขึ้น แต่เหตุการณ์ที่น่าประทับใจเกิดจากมนุษย์สร้างเพียงอย่างเดียว
2. สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) ความสะดวกสบายทำให้นักท่องเที่ยวเดินทางเข้าไปถึงสถานที่ได้รวดเร็วปลอดภัยและสะดวกสบายยิ่งขึ้น ดังนั้นการก่อสร้างปัจจัยพื้นฐาน (Infrastructure) เช่น ระบบขนส่ง ระบบการสื่อสาร ระบบสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้า ประปา จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในแหล่งท่องเที่ยว
3. การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว (Accessibility) การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวจะต้องมีระบบการขนส่ง (Transportation) ซึ่งประกอบด้วยเส้นทาง ยานพาหนะ สถานี และผู้ประกอบการขนส่ง มีวัตถุประสงค์เพื่อลำเลียงคน และสิ่งของไปยังจุดหมายปลายทาง

การพัฒนาการท่องเที่ยว ที่ไม่คำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยวของพื้นที่และปราศจากการคำนึงว่าการจะสร้างความพึงพอใจให้กับนักท่องเที่ยวได้นั้นต้องอาศัยการพัฒนาทรัพยากร และสภาพแวดล้อมกายภาพของแหล่งท่องเที่ยว ถ้าคุณค่าพื้นฐานถูกเปลี่ยนแปลงหรือทำลายไป การพัฒนาการท่องเที่ยวย่อมไม่ประสบผลสำเร็จ (กราดเชช พัจฉวิเชียร, 2539)

มนัส สุวรรณ (2538) ได้พิจารณาในเรื่องของขีดความสามารถในการรองรับออกเป็น 3 ประเด็น คือ

1. ความสามารถที่จะรับได้ทางกายภาพ (Physical Carrying Capacity) หมายถึง ลักษณะหรือสภาพทางกายภาพของสถานที่ที่เอื้ออำนวยให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว เป็นขีดจำกัดที่กำหนดได้ชัดเจน และจับต้องได้มากกว่า เป็นขนาดของพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวที่มีอยู่แน่นอนตายตัวย่อมเป็นตัวกำหนดว่าจะสามารถสร้างอาคารหรือสิ่งก่อสร้างได้จำนวนมากน้อยเท่าใด เป็นต้น

2. ความสามารถที่จะรับได้ทางสังคม (Social Carrying Capacity) หมายถึงความสามารถของสถานที่และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ

3. ความสามารถที่จะรับได้ทางนิเวศ (Ecological Carrying Capacity) หมายถึงความสามารถของสภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติใน และบริเวณใกล้เคียงกับสถานที่ที่จะรับได้ต่อการเปลี่ยนแปลงทางนิเวศวิทยาที่เกิดจากการพัฒนาสถานที่ดังกล่าวให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

นอกจากนี้ยังได้ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า ธรรมชาติของแต่ละพื้นที่ย่อมมีขีดจำกัดของความสามารถที่จะรับได้อยู่ในระดับหนึ่ง ระดับความสามารถที่จะรับได้นี้แตกต่างกันไปตามความแตกต่างทางด้านกายภาพและชีวภาพของพื้นที่ และกิจกรรมของมนุษย์ที่กระทำในพื้นที่นั้น และในเอกสารฉบับเดียวกันนี้ยังได้สรุปแนวคิดของการพัฒนาอุทยานแห่งชาติเพื่อการท่องเที่ยวว่า อุทยานแห่งชาติทุกแห่งต่างก็มีความสามารถที่จะรับได้ตามธรรมชาติเป็นการเฉพาะ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถของภูมิทัศน์ พืช และสัตว์นานาพันธุ์ที่จะคงสภาพและ/หรือ ดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่ถูกทำลายจากกิจกรรมของนักท่องเที่ยว การพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกและสิ่งสาธารณูปโภคจำเป็นต้องกระทำอยู่ในขอบเขตที่จำกัด จำนวนและกิจกรรมต่างๆ ของนักท่องเที่ยวที่เกินความสามารถที่จะรับได้ของอุทยานแห่งชาติ ไม่ควรมีการส่งเสริมและสนับสนุนในทุกรูปแบบ ทั้งนี้เพื่อเป็นการคุ้มครองทรัพยากรที่มีค่าของอุทยาน

กล่าวโดยสรุป ความสามารถในการรองรับนั้นเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดองค์ประกอบหนึ่งของหลักการ “การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน” นอกเหนือไปจากการมีส่วนร่วมของชุมชน การรักษาสภาพสมดุลย์ของธรรมชาติและ การดำรงไว้ซึ่งวิถีชีวิตวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ในอีกประการหนึ่ง ความสามารถในการรองรับนั้น คือระดับสมดุลย์ของจำนวนนักท่องเที่ยวที่จะ

สามารถใช้ประโยชน์สูงสุดในการทำกิจกรรมทางการท่องเที่ยวในพื้นที่นั้น โดยไม่ก่อให้เกิดผลกระทบในเชิงลบหรือเกิดน้อยที่สุดต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และวิถีชีวิตของชุมชนในพื้นที่นั้นอีกด้วย โดยสามารถแบ่งความสามารถในการรองรับของพื้นที่ท่องเที่ยวออกเป็น 5 ด้านใหญ่ คือ ความสามารถในการรองรับทางด้านเศรษฐกิจ ความสามารถในการรองรับทางด้านสังคม ความสามารถในการรองรับทางด้านสิ่งแวดล้อม ความสามารถในการรองรับทางด้านความรู้สึกหรือความคิดเห็นของนักท่องเที่ยว ซึ่งแตกต่างกันไปตามระดับความรู้ อายุ การศึกษา ระดับรายได้ ประสบการณ์ ตลอดจนช่วงเวลาของการไปเที่ยวชมสถานที่นั้นๆ และความสามารถในการรองรับทางด้านกายภาพ ซึ่งเป็นสิ่งที่นักท่องเที่ยวสามารถมองเห็นและสัมผัสรู้สึกได้ง่ายๆ เช่น สัมผัสรับรู้ได้จากการใช้บริการของสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่ถูกจัดเตรียมไว้ในสถานที่ท่องเที่ยว อันจะส่งผลโดยตรงต่อความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวต่อสิ่งอำนวยความสะดวกเหล่านั้นว่ามีความสามารถในการรองรับอยู่ในระดับใด

2.2 แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

นิวัตติ เรื่องพานิช (2537) ได้ให้แนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไว้ว่าหมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด ยาวนานที่สุด และโดยทั่วถึงกัน ทั้งนี้ไม่ได้หมายถึงห้ามใช้หรือเก็บรักษาทรัพยากรไว้เฉยๆ แต่จะต้องนำมาใช้ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ

เอนก นาคะบุตร (2536) กล่าวถึง องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน กรณีที่ ชุมชนต่างๆ สามารถมีการจัดการป่าชุมชน จัดการเหมืองฝาย จัดการดิน น้ำ ป่า ในแต่ละลุ่มน้ำย่อยร่วมกันได้ องค์ความรู้ชาวบ้านเหล่านี้มีสาระสำคัญร่วมกัน คือ

1. ชุมชนต่างๆ ให้คุณค่าใช้และรักษาดิน น้ำ ป่า อย่างเชื่อมโยงเป็นองค์รวมเดียวกันกับชีวิตชุมชน วิธีการผลิตการเกษตร และวิถีจารีตประเพณีและระบบความเชื่อที่จัดปรับและสืบสานต่อเนื่องกันมาควบคู่กับการได้รับประโยชน์ร่วมกันจากการใช้ที่ดิน น้ำ ป่า เหล่านี้ร่วมกันเพื่อความอยู่รอด

2. ความหลากหลายของระบบการจัดการดิน น้ำ ป่า และความยั่งยืนสมดุลในตัวทรัพยากรธรรมชาติเอง จึงขึ้นอยู่กับระบบคุณค่า ความเชื่อ ความเข้มแข็งขององค์กรผู้นำแต่ละชุมชน และเทคนิควิธีและระบบการเกษตรที่จะเอื้อต่อการจัดการใช้และอนุรักษ์ ดิน น้ำ ป่า แต่ละแห่งภายใต้การกำกับดูแลและสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ

3. “คน” และ ทรัพยากร “คน” ถือเป็นหัวใจสำคัญของการจัดการดิน น้ำ ป่า การพัฒนาคน และให้คนในชุมชนได้ร่วมกันกำหนดระบบคุณค่า กำหนดคคตติกาและวางแผนการใช้รักษา อนุรักษ์

ดิน น้ำ ป่า ภายใต้ประโยชน์ร่วมกันตามระบบสิทธิร่วมกันของชุมชน และภูมิปัญญาของแต่ละชุมชนที่สืบสานประยุกต์ต่อเนื่องกันมา จึงเป็นทิศทางหลักของการจัดการดิน น้ำ ป่า

4. ชุมชนที่สามารถจัดการดิน น้ำ ป่า ให้ยั่งยืน ได้ควบคู่กับการทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์และยังสามารถปรับตัวเข้ากับกระแสการเปลี่ยนแปลงของระบบทุนนิยม โดยยังคงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมชุมชนที่เหมาะสมอยู่ได้ ล้วนมีศักยภาพขององค์ประกอบหนุนเนื่อง และมีบทบาทสำคัญคือ

- ภูมิปัญญา และความรู้ที่สืบสานและประยุกต์ได้สอดคล้องต่อการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก
- องค์กรชุมชนและกลุ่มผู้นำที่มีคุณธรรมและภูมิปัญญา
- เวทีการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้ที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงและบูรณาการจากภายนอก

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2539) ได้ให้แนวคิดในการจัดการทรัพยากรว่าประกอบด้วยสิ่งสำคัญ 4 อย่าง คือ

1. การจัดการทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพ หมายถึง การจัดการให้มากขึ้น หรือมีประสิทธิภาพ ไม่ได้แปลว่าไม่ใช้แต่ใช้ได้มากที่สุดโดยลงทุนน้อยที่สุด เสียแรงหรือต้นทุนน้อยที่สุด อันนี้คือหัวใจของการจัดการทรัพยากร ตัวอย่างคือ การกระจายน้ำด้วยระบบเหมืองฝายมันไม่ใช้เพียงการกั้นน้ำหรือยกระดับน้ำ แล้วปล่อยให้ไหลไปตามเหมืองสู่ท้องนา แต่ถ้าวิเคราะห์ให้ละเอียดพบว่า มีความคิดความเข้าใจในการที่จะทำให้น้ำกระจายไปยังดินที่กว้างที่สุดที่จะเป็นไปได้โดยธรรมชาติ

2. ให้ทุกคนได้ใช้มากที่สุด ถ้าการจัดการทรัพยากรทำให้คนเพียงไม่กี่คน ส่วนใหญ่ไม่ได้ใช้ นั่นไม่ใช่การจัดการทรัพยากรที่เป็นเป้าหมายของการจัดการด้วยภูมิปัญญา เหตุผล ที่จะทำให้คนจำนวนมากได้ใช้ทรัพยากรร่วมกันมีหลายอย่าง เพราะวิธีการผลิตในสมัยโบราณเป็นมาอย่างนี้ หรือเป็นเพราะว่าคนสมัยก่อนนี้มีความแตกต่างกันในฐานะทางเศรษฐกิจไม่มากนัก ทุกคนมีสิทธิจะไวยวายเป้าหมายหลักในการจัดการทรัพยากรที่เราพบในเขตต่างๆ ก็คือทุกคนได้ใช้ทรัพยากรร่วมกัน

3. มีการใช้อย่างยั่งยืน การจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพหรือทุกคนมีโอกาสใช้ แต่ถ้าใช้ไปแล้วหมดเปลืองไป สิ้นเปลืองไป โดยที่ไม่งอกเงยกลับขึ้นมาใหม่ ก็ไม่ใช่หัวใจของการจัดการทรัพยากรด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น เพราะฉะนั้นเป้าหมายหลักอันหนึ่งก็คือสามารถใช้ได้อย่างยั่งยืน

4. เปิดโอกาสให้คนส่วนใหญ่ได้เข้าไปใช้ทรัพยากร เช่น ภาคอีสานมีการแบ่งใช้ที่ดินอย่างชัดเจน คือ ที่ลุ่มเป็นที่นา ถือครองโดยครัวเรือน คนถือเป็นกรรมสิทธิ์ได้ ถัดจากที่ลุ่มเป็นที่ดินที่คนสามารถไปปลูกหม่อน ฯลฯ ที่ไม่ใช่พืชถาวร ใครที่ขึ้นไปก่อนก็สามารถใช้ที่ดินนั้นในฤดูพืชนั้นได้ แต่ไม่มีสิทธิจะเอาเป็นของตัวเอง เพราะที่นั่นคือที่ป่า ทุกคนมีสิทธิใช้ร่วมกัน

นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ให้แนวคิดเพิ่มเติมไว้ว่า ในชีวิตจริงของคนเราใช้ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรไปพร้อมๆ กับเรื่องอื่นในชีวิตประจำวัน อันเป็นเงื่อนไขสำคัญในการใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้

ในการใช้ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากร ชาวบ้านใช้อยู่ 3 เรื่องใหญ่ๆ คือ

1. ใช้ภูมิปัญญาโดยผ่านการตั้งกฎเกณฑ์หรือองค์กรที่ชัดเจนตายตัว เช่น บทเรียนจากเหมืองฝายในภาคเหนือบางแห่ง มีการเขียนลงในใบลานตั้งแต่โบราณคล้ายกับการทำสัญญา เขียนอย่างชัดเจนว่าใครต้องทำอะไรบ้างในการรักษาเหมืองฝาย ถึงแม้ว่าจะไม่มีการเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร ก็อาจออกมาในรูปของประเพณี กฎ ที่ทำต่อกันมาอย่างไม่มีใครเลียงได้

2. พิธีกรรม ความเชื่อ มารองรับภูมิปัญญา เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรม ความเชื่อที่ใช้ภูมิปัญญามารักษาทรัพยากร

3. การมอบหน้าที่ให้แก่สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัว

- 1) มอบหน้าที่ในชีวิตประจำวัน เช่น ข้าวทำหน้าที่อะไร ต้นไม้แต่ละต้นในป่าทำหน้าที่ประโยชน์ใช้สอยได้หมด
- 2) หน้าที่เชิงจักรวาล เช่น การเคาะต้นไม้เมื่อเกิดจันทรคราสขึ้น เพื่อขับไล่เงารามู พบได้ว่าพระจันทร์สัมพันธ์กับชีวิตเรา มีกฎเกณฑ์การปฏิบัติ มีหน้าที่ที่เราต้องทำร่วมกันและทำร่วมกันในแง่จักรวาล
- 3) หน้าที่ในเชิงประวัติศาสตร์ ในภูมิปัญญาชาวบ้านมีหลายอย่างที่มีหน้าที่ของการทรงจำไม่ว่าจะเป็นจริงหรือเท็จ คือความทรงจำร่วมกันของคนในชุมชน
- 4) หน้าที่ทางอุดมการณ์ เช่น ต้นไม้มีหน้าที่เป็นที่สถิตย์ของนางไม้ หรือผีป่าก็มีหน้าที่ปกป้องรักษา

ยศ สันตสมบัติ (2544) ได้เสนอในการจัดทำโครงการวางแผนเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ในส่วนของระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติแวดล้อม ไม่เป็นความสัมพันธ์ที่ราบเรียบหยุดนิ่ง ชุมชนมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบการผลิต และการจัดการทรัพยากรอยู่ตลอดเวลา ชุมชนต่างๆ ทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ มีวิธีการผลิตแบบยังชีพ และแบบผสมผสานก้ำกึ่งระหว่าง

การผลิตเพื่อยังชีพกับการผลิตเพื่อขาย แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการจัดการทรัพยากรอยู่หลายประการด้วยกัน คือ

1. ชุมชนที่เป็นพื้นที่ท่องเที่ยวมักมีทรัพยากรธรรมชาติสวยงาม มีสภาพป่าสมบูรณ์อุดมไปด้วยไม้ป่า เฟิร์น นก น้ำตก และถ้ำ ความสวยงามเหล่านี้ทำให้นักท่องเที่ยวเลือกเข้าชม และบริษัทนำเที่ยวก็ใช้ประโยชน์มาโดยตลอดความอุดมสมบูรณ์ยังสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการผลิตในภาคเกษตรซึ่งเป็นฐานเศรษฐกิจหลักของชุมชนด้วย

2. การที่ทรัพยากรธรรมชาติยังคงความอุดมสมบูรณ์ และสวยงามอยู่ได้นั้นมิได้เกิดขึ้นเอง แต่เกิดจากการที่ชุมชนต่างๆ มีระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรอย่างชัดเจน มีการแบ่งพื้นที่ป่าเป็นประเภทต่างๆ เช่น ป่าอนุรักษ์ มีการกำหนดพื้นที่ป่าของชุมชน ออกกฎระเบียบการใช้ป่า ตลอดจนกำหนดบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน การนำเอาความเชื่อ อุดมการณ์ และพิธีกรรม มาเป็นแนวทางในการกำหนดกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการจัดการทรัพยากร ที่ดิน และแหล่งน้ำในหมู่บ้าน เช่น ความเชื่อเรื่องผี เป็นต้น

3. หมู่บ้านที่มีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรมักมีสำนึกในความเป็นชุมชนสูง การรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้คงความอุดมสมบูรณ์เป็นเรื่องผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน ทั้งในด้านการผลิต การเก็บหาอาหาร อีกทั้งยังเป็นแหล่งรายได้จากการท่องเที่ยวด้วย

4. ศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรแสดงออกอย่างชัดเจนในวิถีชีวิต และวัฒนธรรมการผลิต ในจิตสำนึกของการอนุรักษ์ ในรูปแบบวิธีการจัดการป่า จารีตประเพณีและกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่ชาวบ้านใช้ในวัฒนธรรมการผลิต และการจัดการทรัพยากรแสดงให้เห็นชัดเจนว่าชาวบ้านมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงความเป็นไปของสภาพแวดล้อม และระบบนิเวศชุมชน การสังเกตและสังมประสพการณ์มาหลายชั่วอายุคน ทำให้ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ ต้นไม้ สมุนไพร ความหลากหลายทางชีวภาพ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศ ตกผลึกเป็นภูมิปัญญาและมีวิถีคิดอย่างเป็นระบบ

และแม้ว่าชุมชนต่างๆ จะมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรได้อย่างชัดเจน แต่ก็ควรที่จะต้องคำนึงถึง ผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อสภาพแวดล้อม แม้ปัจจุบันจะยังมีนักท่องเที่ยวไม่มาก ดังนั้น การท่องเที่ยวในแต่ละพื้นที่จึงต้องกำหนดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยว (Carrying capacity) เพื่อมิให้การท่องเที่ยวส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมเกินกว่าขีดความสามารถในการจัดการทรัพยากรของชุมชน

2.3 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

การพัฒนาการท่องเที่ยวที่มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญในด้านเศรษฐกิจ ซึ่งมุ่งเพิ่มรายได้ การจ้างงาน การกระจายรายได้และการกระจายความเจริญสู่ภูมิภาค การส่งเสริมการท่องเที่ยวในแหล่งต่างๆ จึงมักกระทำโดยการพิจารณาจากประโยชน์ในด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก (Pizam, 1978) และมุ่งที่จะพิจารณาเฉพาะผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นโดยภาพรวม โดยคาดหวังว่าผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจที่ตกแก่บุคคลบางกลุ่มจะส่งผลกระทบไปยังบุคคลกลุ่มอื่นๆ และยังคงเหลือที่จะพิจารณาถึงปัญหาและความสูญเสียทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นควบคู่กับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

Mathieson and Wall (1982) กล่าวไว้ใน "Tourism: Economic, Physical and Social Impact" ว่าปัญหาความสูญเสียในด้านเศรษฐกิจที่สำคัญมี 3 ประการ

- 1) ปัญหาการรั่วไหลของรายได้ที่เพิ่มขึ้น และที่ควรตกแก่ระบบเศรษฐกิจของแหล่งท่องเที่ยว
- 2) ความแตกต่างของประชาชนในท้องถิ่นในการได้รับประโยชน์ในด้านรายได้และการมีงานทำ
- 3) ปัญหาการเพิ่มขึ้นของค่าครองชีพและราคาที่ดิน ปัญหาและความสูญเสียอื่นๆ รวมทั้งปัญหาเกี่ยวกับความไม่มีเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของท้องถิ่น เนื่องจากการมุ่งพัฒนาโดยให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยวมากเกินไป ความไม่สมดุลกันของรายได้ของรัฐบาลท้องถิ่นที่ได้จากการจัดเก็บภาษีและค่าธรรมเนียมต่างๆ กับค่าใช้จ่ายในการจัดหาบริการสาธารณะให้แก่ประชาชนในท้องถิ่น

นอกจากนี้ บทความในหนังสือ "Annals of Tourism Research" ซึ่ง เทียนชัย มัชฌมาณ (ม.ป.ป.) ได้แปลและเรียบเรียง ได้เน้นให้มีความสนใจในผลกระทบด้านลบให้มากขึ้น โดยได้เสนอผลกระทบด้านลบในทางเศรษฐกิจที่เป็นการโต้แย้งคำกล่าวที่ว่า "การท่องเที่ยวช่วยทำให้เกิดรายได้และมีการกระจายรายได้แก่คนในท้องถิ่น" สำหรับแหล่งท่องเที่ยวที่ผู้คนยังไม่ค่อยเจริญนั้น สิ่งเหล่านี้มิได้เกิดขึ้นเพราะการที่คนในท้องถิ่นขาดความรู้และประสบการณ์ในการดำเนินงานเกี่ยวกับการท่องเที่ยว ทำให้มีความจำเป็นต้องจ้างคนต่างถิ่นที่มีระดับการพัฒนาสูงกว่า และมีความชำนาญสูงกว่ามาดำเนินงานแทน คนในท้องถิ่นเองจึงทำได้เพียงงานเล็กๆ ที่มีได้ยกระดับความสามารถในการทำงาน และสถานภาพของตนขึ้นมาได้โดยทั้งการเปลี่ยนแปลงไปสู่อาชีพที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ยังส่งผลกระทบต่อทัศนคติ พฤติกรรม และแบบแผนในการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิม ซึ่งมักก่อให้เกิดปัญหาตามมา

ฟ็องพันซ์ มณีรัตน์ (2521) เสนอแนวความคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม ไว้ 3 กระแสหลัก โดยแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องตัวกำหนดทางเศรษฐกิจ เป็นการใช้นิเวศวิทยาของมาร์ก (Marx) อธิบายว่ารูปแบบของการผลิต หรือวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการผลิตเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์

เพราะโครงสร้างทางเศรษฐกิจเป็นพื้นฐานของโครงสร้างด้านสังคม การเมือง สติปัญญา และ ความนึกคิด โดยทั่วไปไม่ใช่สามัญสำนึกของมนุษย์ที่เป็นตัวกำหนดลักษณะการดำเนินชีวิต ดังนั้น เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงในพื้นฐานทางเศรษฐกิจแล้ว การดำเนินชีวิตของคนในสังคมก็ย่อม เปลี่ยนแปลงไปด้วย

นักสังคมวิทยาส่วนใหญ่มีความเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในโครงสร้างหน้าที่ทางสังคม รวมถึงความสัมพันธ์ที่มีต่อกันของสมาชิกในสังคม ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลา จากระยะเวลาหนึ่งไปสู่อีกระยะเวลาหนึ่งโดยไม่มีการหยุดนิ่ง การเปลี่ยนแปลงในสังคมบางสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงไปช้าๆ บางสังคมเป็นไปอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมี 3 แบบ คือ การเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงแบบพัฒนา และการเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติ

× ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นแยกได้ 2 ประการ

1. ปัจจัยภายนอก หมายถึง ปัจจัยที่อยู่ภายนอกตัวบุคคล หรือกลุ่มหรือชุมชนที่ถูกรับผลกระทบของปัจจัยนั้นๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผน พฤติกรรม ความสัมพันธ์ และการกระทำระหว่างกันทางสังคม ซึ่งบุคคลหรือกลุ่มคน ชุมชน ไม่สามารถควบคุมได้ ปัจจัยภายนอกเหล่านี้ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศหรือสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงด้านประชากร อิทธิพลจากวัฒนธรรมอื่นๆ ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

2. ปัจจัยภายใน เป็นปัจจัยในสังคมได้กระทำการเปลี่ยนแปลง หรือมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในสังคม ได้แก่ การกระทำของปัจเจกบุคคลในสังคม การวางแผนพัฒนาสังคม ระบบค่านิยมที่ส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่นค่านิยมเอาอย่างวัฒนธรรมอื่น เป็นต้น

กระแส หรือพลังที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง อย่างมากมายในสังคมไทยปัจจุบันได้แก่

1. กระแสทุนนิยมตะวันตก การผลิตเพื่อขายแทนผลิตเพื่อใช้
2. การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ถนน ไฟฟ้า แหล่งน้ำ
3. นโยบายการพัฒนาชนบทและการปฏิรูปการ
4. การเพิ่มประชากรการหลั่งไหลเข้ามาของวัฒนธรรมตะวันตก
5. การเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยว

นอกจากนี้ เสนอสี (อ้างใน จามะรี พัทธกษัวงศ์, 2529) ยังได้กล่าวถึงปัจจัย ที่มีผลกระทบต่ออัตราการเปลี่ยนแปลงของสังคม 5 ประการ ได้แก่

1. ต้นทุนความรู้ที่สังคมสะสมไว้ ยังมีมากยิ่งมีการประดิษฐ์สิ่งต่างๆ ได้มากเพราะ การประดิษฐ์คือ การเอาองค์ประกอบต่างๆ ที่มีอยู่แล้วมารวมตัวกันในรูปใหม่ยังมีชิ้นส่วน องค์ประกอบต่างๆ จำนวนมากก็ยังมีทางที่จะเอามารวมกันเป็นสิ่งใหม่ๆ ได้ง่าย

2. จำนวนประชากรในสังคมยังมีประชากรมาก ยิ่งมีนักคิดค้นประดิษฐ์สิ่งต่างๆ ได้มาก แต่ถ้าจำนวนประชากรมากเกินไปจนขาดสมดุลระหว่างจำนวนทรัพยากรธรรมชาติกับจำนวน ประชากร ก็อาจทำให้เกิดการหยุดนิ่งหรือถดถอยได้

3. การติดต่อกับสังคมอื่นยังมีการติดต่อระหว่างกันมาก ย่อมเอื้ออำนวยต่อการเปลี่ยนแปลงเพราะสามารถหยิบยืมวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน หรือมีการแพร่กระจาย (Diffusion) ของวัฒนธรรมได้

4. เมื่อการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมมาก สังคมต้องปรับตัวเปลี่ยนแปลงไปตาม การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม เช่น การที่ชาวเขาที่เคยสามารถร่อนทำการถางป่า ซึ่งสามารถ หวนกลับมาที่เดิมทุก 10-20 ปี แต่เมื่อ ป่าไม้ขาดความสมบูรณ์เกิดจากการพังทลายของหน้าดิน ไม่สามารถทำกสิกรรมได้ต่อไป จึงต้องมีการหยุดร่อนหันมาทำกสิกรรมเป็นหลักแหล่ง และ ยอมรับการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น เพื่อหาเงินตรามาซื้อเทคโนโลยีที่จำเป็นมาใช้ในการผลิต

5. ทักษะของสังคมต่อการเปลี่ยนแปลง สังคมที่มีทัศนคติที่เอื้ออำนวยหรือสนับสนุน การเปลี่ยนแปลงการทดลองสิ่งใหม่ๆ ย่อมมีอัตราการเปลี่ยนแปลงสูงกว่าสังคมที่ยึดมั่นในประเพณี โดยไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงหรือการทดลองสิ่งใหม่ๆ เลย

ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรม ซึ่งยูวณัน วุฒิเมธี (2537) ได้สรุปไว้ว่า ลักษณะและขบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองต่อปัจจัยใหม่ สภาพสิ่งแวดล้อมใหม่ โอกาสและบทบาทใหม่ที่ถูกกำหนดไว้แล้ว ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง เริ่มจากปัจจัยที่เกิดขึ้นจากภายนอกชุมชน และภายในตามลำดับเมื่อลักษณะและปัจจัยของการ เปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นแล้ว สิ่งที่มีก่อกำเนิดตามมาด้วยเสมอ คือผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงในระบบ สังคมทุกระบบ

สังคม และวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับเงื่อนไขปัจจัย ต่างๆ รัชนิกร เศรษฐ (2528) กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงในสังคมหนึ่งๆ ว่ามีหลายด้าน เช่น การเปลี่ยนแปลงด้านบทบาท การเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรม การเปลี่ยนแปลงทางเทคนิค การเปลี่ยนแปลงด้านอุตสาหกรรม การเปลี่ยนแปลงประชากร การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้น มองรวมไปถึงวิธีการกระทำ ทุกๆ อย่าง ไม่ว่าจะเป็น การกินการอยู่ การแต่งกาย การพักผ่อน การแสดงอารมณ์การอยู่ร่วมกัน

เป็นหมู่คณะ ตลอดจนการแสวงหาความสุขทางใจ และหลักเกณฑ์การดำเนินชีวิต รวมทั้งเครื่องมือ เครื่องใช้หรือวัตถุสิ่งของต่างๆ ที่นำมาใช้ /

สุพัตรา สุภาพ (2536) มองการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในแง่ของความสัมพันธ์ทางสังคมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่ามีความสัมพันธ์กัน เนื่องจากมนุษย์จะต้องดิ้นรนเพื่อการอยู่รอด ปลอดภัยมนุษย์จะต้องมีการปรับตัวเพื่อความมั่นคงทั้งทางด้านร่างกาย และจิตใจ สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้น ส่วนใหญ่มีผลจากการเปลี่ยนแปลงทางความคิด และความเชื่อของมนุษย์

ณรงค์ เส็งประษา (2531) กล่าวถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมซึ่งมีดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรม ไม่ได้เกิดจากสาเหตุใดสาเหตุหนึ่งเพียงอย่างเดียว แต่มีปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น อุดมคติ เทคโนโลยี ศาสนา ค่านิยม และเศรษฐกิจ
2. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรม อาจเป็นไปอย่างช้าๆ หรือเป็นไปอย่างรวดเร็วก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นกับปัจจัยที่เป็นแรงเสริมหรือแรงต้านการเปลี่ยนแปลง
3. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม เปรียบเสมือนภาพถ่ายปรากฏการณ์ทางสังคมในระยะหนึ่ง ซึ่งปรากฏการณ์เช่นนั้นจะไม่ปรากฏในลักษณะรูปแบบเดิมอีก
4. พฤติกรรมของแต่ละบุคคล ย่อมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลที่มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับของสังคม จะมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมากขึ้น
5. พฤติกรรมสืบสังคม หรือพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานของสังคม ย่อมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เพราะสังคมย่อมจะต้องมีการปรับตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น การไม่ยอมรับการปกครองแบบเผด็จการ ของผู้คนในระยะใดก็จะทำให้สังคมต้องปรับรูปแบบการปกครอง
6. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ สังคมจะต้องมีปัจจุบันอยู่เสมอ
7. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรม อาจเกิดขึ้นจากการกระทำต่อกันทางสังคม และคนเรามีปฏิกิริยาโต้ตอบกัน
8. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมย่อมมีทิศทางและมีเป้าหมายอย่างน้อยที่สุดก็เปลี่ยนจากของเก่าไปเป็นของใหม่ เราจะทราบทิศทางของการเปลี่ยนแปลงได้ ถ้าเราสามารถทราบเป้าหมาย และอุดมการณ์ของสังคม

ในพื้นที่ท่องเที่ยวที่ชนชั้นทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมถือเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีความสำคัญมาก แต่การท่องเที่ยวที่ขาดการบริหารจัดการที่ดีก็ย่อมจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ท่องเที่ยวได้ และการเปลี่ยนแปลงที่มากเกินไปก็ย่อมมีผลกระทบต่อคุณค่าความสวยงามของพื้นที่ท่องเที่ยวด้วยเช่นกัน

วงจรชีวิตของแหล่งท่องเที่ยวจะสัมพันธ์กับลักษณะจิตวิทยาของนักท่องเที่ยวคือ แหล่งท่องเที่ยวใหม่จะดึงดูดความสนใจของกลุ่มผู้มีความสนใจหลากหลายก่อนเป็นกลุ่มแรกของตลาดการท่องเที่ยว ซึ่งแสวงหาแหล่งท่องเที่ยวที่โดดเด่นและไม่พลุกพล่านด้วยนักท่องเที่ยว ต่อมาเมื่อแหล่งท่องเที่ยวนั้นเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายมากขึ้น กลุ่มผู้มีความสนใจหลากหลายก็จะลดความสนใจลง เนื่องจากเกิดความพลุกพล่านไม่เงียบสงบ ในขั้นตอนนี้ถือได้ว่าแหล่งท่องเที่ยวอยู่ในช่วงวงจรของการเติบโตเต็มที่ เมื่อมี นักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวมาก การใช้บริการทางด้านการท่องเที่ยวจึงสูงตามไปด้วย รวมทั้งใช้ทรัพยากรทางด้านการท่องเที่ยวอย่างเต็มที่ ทั้งนี้สิ่งสำคัญเป็นข้อสังเกตหลักก็คือ ช่วงเวลาตั้งแต่เริ่มเติบโตจนถึงจุดที่การท่องเที่ยวเติบโตเต็มที่ หากผู้บริหารจัดการปล่อยปละละเลยให้มีการทำธุรกิจการค้าอย่างมากมายมีการใช้ทรัพยากรอย่างขาดการทำนุบำรุง ก็จะเป็นจุดเสื่อมโทรมของแหล่งท่องเที่ยว เป็นวิกฤตการณ์หรือจุดหักเหที่จะนำไปสู่ความเสื่อมคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยว (Plog, 1974)

การท่องเที่ยวสัมพันธ์กับการผลาญทำลายและการแย่งใช้ทรัพยากรธรรมชาติ (ดิน น้ำ ป่า) การบุกรุกและทำลายธรรมชาติเพื่อสร้างที่พักสำหรับนักท่องเที่ยวในลักษณะต่างๆ การทิ้งเศษขยะสิ่งปฏิกูลของนักท่องเที่ยวและจากกิจกรรมที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงการใช้ทรัพยากรจากการใช้เพื่อบริโภคมาสู่การใช้เพื่อเลี้ยงนักท่องเที่ยว (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536)

2.4 แนวคิดการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคม

คนในสังคมย่อมมีรากเหง้า และประสบการณ์ร่วมกันในฐานะเป็นชนเผ่า เชื้อชาติ ภาษาถิ่น และการเป็นคนท้องถิ่น ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี ประวัติความเป็นมา การอยู่ร่วมกันมาทั้งในแง่วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจเป็นแบบแผนเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงอาจทำให้เกิดรู้สึกแปลกแยก เกิดความขัดแย้งและวิถีชีวิตในลักษณะที่เป็นต่างคนต่างอยู่มากขึ้น

การประเมินผลกระทบทางด้านสังคมเป็นการตรวจสอบความเหมาะสม หรือความรุนแรงของเหตุการณ์ที่อาจจะเกิดไว้ล่วงหน้าทางสังคมใน 3 ลักษณะ (อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2541)

1. กระบวนการประเมิน/ คาดการณ์ล่วงหน้า ถึงผลลัพธ์ทางสังคม และวัฒนธรรมที่น่าจะเกิดจากนโยบาย การปฏิบัติการพัฒนาโครงการเฉพาะในบริษัทของระดับชาติ รัฐ จังหวัด หรือท้องถิ่น

2. ผลลัพธ์ที่เปลี่ยนแปลงวิถีประชา ชีวิต การทำงาน การละเล่นที่สัมพันธ์ต่อกันและกัน ที่สอดคล้องกับความต้องการของสมาชิกชุมชนนั้นๆ

3. ผลกระทบทางวัฒนธรรม กระบวนการเปลี่ยนแปลงวิถีประชา ค่านิยมระบบความเชื่อของคนที่ใช้เป็นแนวทางดำเนินชีวิตในสังคม

การประเมินผลกระทบทางสังคมให้ทิศทางด้านต่างๆ ดังนี้

1. ความเข้าใจจัดการ และควบคุมการเปลี่ยนแปลง
2. พยากรณ์ผลกระทบที่อาจจะเกิดจากยุทธวิธีการเปลี่ยนแปลง
3. การจำแนก ปรับปรุง และปฏิบัติแผนยุทธศาสตร์ที่ล้มเหลว เพื่อลดผลกระทบทางสังคม
4. พัฒนา/ ดำเนิน แผนการที่ช่วยจำแนกผลกระทบทางสังคม ที่อาจจะเกิดขึ้นในฐานะเป็นผลของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
5. พัฒนากลไกการประเมินผล
6. ประเมินผลกระทบทางสังคม ที่เกิดจากโครงการพัฒนาการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี และนโยบายของรัฐ เป็นต้น

สรุปประเด็นหลักๆ ของแนวทางการประเมินผลกระทบทางสังคม Lang และ Armou (1981 อ้างใน สถาบันนโยบายการศึกษา, 2539) ได้ดังนี้

กรอบวิธีการวิจัยสำหรับการประเมินผลกระทบทางสังคม (SIA)

คาดการณ์ ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่คาดว่าจะเกิดขึ้น การเปลี่ยนแปลงที่คาดว่าจะมีต่อประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการ และทางเลือกต่างๆ ของโครงการ

ประเมิน ความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงที่คาดว่าจะเกิดต่อแต่ละกลุ่ม โดยคำนึงถึงสภาพการณ์ทางสังคมที่กลุ่มเหล่านั้นมีประสบการณ์อยู่ในปัจจุบันที่จะเป็นไปในอนาคต และสภาพการณ์ทางสังคมที่พวกเขาปรารถนา ทั้งนี้โดยพิจารณาถึงมาตรการในการลดผลกระทบนั้นด้วย

การประเมินผล เพื่อดูว่าโครงการที่เสนอนั้นจะได้รับการยอมรับโดยทั่วไป หรือมีผลกระทบรุนแรง ตลอดจนเปรียบเทียบทางเลือกแต่ละทาง

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดในสังคม หากเกิดโดยกระบวนการที่สังคมยังสามารถปรับตัวอย่างค่อยเป็นค่อยไป ผลกระทบหรือผลเสียจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจึงมีไม่มากนัก แต่การเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วมาก ในขณะที่สังคมไม่มีเวลาพอสำหรับการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหรืออาจเกิดปัญหาขึ้น ดังนั้นการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคม

ที่จะเกิดขึ้น เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงเป็นสิ่งจำเป็น การพิจารณาผลกระทบทางสังคมต่อชุมชนจึงควรคำนึงถึงคุณลักษณะ 3 ด้านของชุมชน (สถาบันนโยบายศึกษา, 2539ก) คือ

1. ผลกระทบต่อปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชน (Social Interaction) ได้แก่ผลที่ทำให้ความสัมพันธ์ได้ต่อกันระหว่างกลุ่มคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวครอบคลุมทั้งด้าน วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี เศรษฐกิจ และการเมือง
2. ผลกระทบต่อความรู้สึคนึกคิดด้านพื้นที่ (Spatial Orientation) การมีพื้นที่แน่นอน เป็นองค์ประกอบสำคัญของชุมชนทั้งในภววิสัย และจิตวิสัยชุมชน จะมีวิถีชีวิตผูกพันกัน มากน้อยเพียงไรขึ้นอยู่กับคุณลักษณะด้านพื้นที่แต่ละชุมชน
3. ผลกระทบต่อการมีสายใยแห่งความสัมพันธ์ร่วมกัน (Common Ties) หมายถึง ผลกระทบต่อรากเหง้าและประสบการณ์ร่วมในฐานะเป็น เผ่าชน เชื้อชาติ ภาษาถิ่น และการเป็นคนท้องถิ่น ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี ประวัติความเป็นมา การอยู่ร่วมกันมาทั้งในแง่ชีวิตทางเศรษฐกิจ เป็นแบบแผนเดียวกัน หรือใกล้เคียงกัน

การศึกษาผลกระทบทางสังคมจะเน้นหนักผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชน ตลอดจนการคาดการณ์การเปลี่ยนแปลงในด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและองค์ประกอบอื่นที่จะเปลี่ยนแปลงไปอันเนื่องมาจากกิจกรรม หรือ โครงการบางอย่าง เช่นด้านสังคม เศรษฐกิจ สุนทรียภาพ/ทัศนียภาพ และคุณค่าทางประเพณีวัฒนธรรมที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชุมชน เป็นต้น

2.5 งานวิจัย และเอกสารที่เกี่ยวข้อง

1. งานวิจัย และเอกสารเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและผลกระทบของการท่องเที่ยว ด้านเศรษฐกิจ

งานวิจัยของหน่วยวิจัยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย (2520) ในเรื่องบทบาทของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทย ได้แสดงผลการศึกษาโดยใช้แบบจำลองเศรษฐมิติ (Econometric) พบว่า อุตสาหกรรมท่องเที่ยวช่วยลดอัตราการว่างงานได้สูงกว่าอุตสาหกรรมอื่นๆ ทั้งนี้ก่อให้เกิดการจ้างงานทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยกระจายไปตามแขนงธุรกิจต่างๆ ดังนี้ คือ ธุรกิจที่พัก ภัตตาคารและกิจการปรุงอาหาร กิจการนำเที่ยว การผลิตและจำหน่ายของที่ระลึก และธุรกิจบริการอื่นๆ โดยธุรกิจที่มีอัตราการจ้างงานสูงสุดคือ ธุรกิจที่พัก รองลงมาคือ การผลิตและจำหน่ายของที่ระลึก นอกจากนี้การสร้างงานทางอ้อมที่เป็นผลจากธุรกิจที่พักยังสามารถสร้างงานได้อีกหลายแขนง ได้แก่ ด้านการประกอบการ ด้านการบริการ

การท่องเที่ยว ด้านเสื้อผ้า ด้านของที่ระลึก ฯลฯ โดยการจ้างงานเหล่านี้ส่วนหนึ่งได้ช่วยให้แรงงานที่มีความรู้ความชำนาญในระดับต่ำได้มีงานทำในระหว่างนอกฤดูกาลเพาะปลูก

Noronha (1979) ที่ปรึกษาโครงการด้านการท่องเที่ยวในหน่วยงานวิจัยของ World Bank ได้ทำ การศึกษาโดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบของการท่องเที่ยว ในเชิงสังคมวิทยา และเรียบเรียงไว้ใน “Social and Cultural Dimension of Tourism” สรุปว่า การท่องเที่ยวจัดเป็นแนวทางที่สำคัญทางหนึ่งในการพัฒนาเศรษฐกิจ เป็นแนวทางที่เป็นที่ยอมรับ และตระหนักกันโดยทั่วไป แต่ในด้านผลกระทบที่เกิดขึ้นนั้น ยังไม่เป็นที่ยอมรับกัน ทั้งที่ การท่องเที่ยวได้ทำให้เกิดผลกระทบต่อเนื่องหลายประการ เช่น การเปลี่ยนแปลงอาชีพ ตลอดจน แบบแผนการดำเนินชีวิตในที่สุด รายได้ที่เพิ่มขึ้นจากการพัฒนาการท่องเที่ยว ก็ไม่ได้ตกแก่ ระบบเศรษฐกิจในท้องถิ่นหรือแหล่งท่องเที่ยวในปริมาณและอัตราที่สูงมากเท่าที่คาดหวัง เพราะรายได้ที่ประชาชนในท้องถิ่นได้รับจากการใช้จ่ายของนักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งได้รั่วไหลออกไปจากระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นในรูปแบบต่างๆ การรั่วไหลที่สำคัญคือ การรั่วไหลของการนำเงินไปซื้อสินค้าและบริการจากท้องถิ่นอื่นเพื่อนำมาใช้ในธุรกิจอุตสาหกรรมท่องเที่ยว (Santos, 1982) และเพื่อสนองความต้องการของประชาชนในท้องถิ่นซึ่งมีพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไปตามพฤติกรรม ของนักท่องเที่ยว (Mill, 1990)

เช่นเดียวกับ ผลการศึกษาของ ชศ สันตสมบัติ (2544) ในโครงการวางแผนเพื่อพัฒนา การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่พบว่า การท่องเที่ยวในจังหวัดแม่ฮ่องสอนนั้นได้ กลายเป็นกิจกรรมที่ถูกผูกขาดโดยบริษัทเอกชน ซึ่งให้ความสำคัญกับการทำกำไร โดยไม่คำนึงถึง ผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม การเข้ามาของบริษัทนำเที่ยวก่อให้เกิด ความขัดแย้งภายในชุมชน เนื่องจากไม่มีการกระจายผลประโยชน์จากการท่องเที่ยว ค่าตอบแทน อยู่ในมือคนไม่กี่กลุ่ม ชาวบ้านทั่วไปได้ประโยชน์จากการขายสินค้า และเป็นลูกหาบบริการ นักท่องเที่ยวอยู่บ้าง แต่ต้องแบกรับภาระปัญหาที่เกิดจากขยะ ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ

การท่องเที่ยวแม้ว่าจะได้ส่งผลกระทบทางบวกทางด้านเศรษฐกิจ คือทำให้ประชาชนใน ท้องถิ่นมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่ก็ส่งผลกระทบทางลบทางด้านเศรษฐกิจต่อประชาชนในท้องถิ่น เช่นเดียวกัน ในงานวิจัย “การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว: กรณีศึกษาบริเวณ ชายฝั่งทะเลเมืองระยอง” ของ สุพล ศิริพรรณพร (2538) พบว่า ผลกระทบทางเศรษฐกิจของ พื้นที่ชายฝั่งทะเลเมืองระยองหลังจกมีการท่องเที่ยว นอกจากจะทำให้ประชาชนมีรายได้จาก การประกอบอาชีพเพิ่มมากขึ้นแล้ว ยังส่งผลให้ค่าครองชีพสูงขึ้น มีการลงทุนในธุรกิจ ที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการท่องเที่ยวมากขึ้น และปัญหาราคาที่ดินสูงขึ้น นอกจากนี้ความไม่แน่นอนของ การท่องเที่ยวยังทำให้ผู้ที่ประกอบอาชีพ หรือมีรายได้จากการท่องเที่ยว ต้องประสบกับปัญหา

ทางเศรษฐกิจ และงานวิจัยของ จีรพร ศรีวัฒนานุกุลกิจ (2544) เรื่อง “การท่องเที่ยวกับความเปลี่ยนแปลงในชุมชนชาวเขา” พบว่า การท่องเที่ยวได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบหลายด้าน ในด้านอาชีพได้มีการเปลี่ยนอาชีพจากที่ไม่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวมาทำอาชีพที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น การให้บริการนั่งช้าง การขายของที่ระลึก การให้บริการที่พักแรม ในด้านรายได้ มีครัวเรือนบางส่วนมีรายได้จากกิจกรรมการท่องเที่ยวดังกล่าว การเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพและรายได้นี้ เป็นการเปลี่ยนแปลงในครัวเรือนตัวอย่างที่มีกิจกรรมเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเท่านั้น ไม่ใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงของทุกครัวเรือนที่อยู่ในชุมชน แต่ก็มีส่วนที่มีผลต่อทุกครัวเรือนในชุมชน เช่น ความสะดวกในการหาซื้อสินค้า อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาหลังจากนั้นก็คือจำนวนนักท่องเที่ยวเริ่มลดลง ผู้ที่เคยมีอาชีพและรายได้จากการท่องเที่ยวก็เริ่มประสบปัญหาที่ตามมาไปด้วย

2. งานวิจัย และเอกสารเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและผลกระทบของการท่องเที่ยว ด้านสังคมและวัฒนธรรม

การพัฒนาการท่องเที่ยวนั้น เดิมได้เริ่มต้นที่จะพยายามชักจูงนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเที่ยวมากที่สุด เพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ประชาชาติ โดยไม่ค่อยได้ให้ความสนใจในการศึกษาเกี่ยวกับผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อสภาพเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม เท่าใดนัก ซึ่งแท้จริงแล้วมีความสำคัญยิ่งต่อชุมชนท้องถิ่น นอกจากนี้ในช่วงที่ผ่านมา แม้ว่าจะได้มีการพูดถึงปัญหาผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อสภาพแวดล้อมเพิ่มมากขึ้น แต่ประเด็นที่มองข้ามไปคือ การท่องเที่ยวมีผลกระทบอย่างไรต่อวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณี ศักดิ์ศรีและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของกลุ่มชนที่ถูกเที่ยว ประเด็นสำคัญเกี่ยวกับ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ นักท่องเที่ยวเป็นตัวแทนของความทันสมัยที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงหรือทำลายวัฒนธรรมท้องถิ่น หรือเป็นผู้เรียนรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศซึ่งสัมพันธ์เชื่อมโยงกับระบบการผลิต วัฒนธรรมประเพณี และวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นทำให้การประเมินการท่องเที่ยวจากต้นทุนทางธรรมชาติ และ รายได้เพียงอย่างเดียว ไม่เพียงพออีกต่อไป (ยศ สันตสมบัติ, 2544)

✕ จากการศึกษาของ โครงการสังคมศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล (2529) เรื่อง “ผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อสังคมและวัฒนธรรม: กรณีศึกษาจังหวัดเชียงใหม่” พบว่า อิทธิพลของการท่องเที่ยวที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรม แบ่งได้เป็น 3 ระดับ ได้แก่

1. อิทธิพลการท่องเที่ยวที่มีต่อผลโดยตรงต่อสังคมและวัฒนธรรมในด้านการสร้างงานอาชีพ รายได้ ราคาสินค้า และการเปลี่ยนแปลงทางประเพณี

2. อิทธิพลการท่องเที่ยวที่มีต่อสภาพสังคมและวัฒนธรรม ในฐานะที่เป็นปัจจัยร่วมกับอิทธิพลอื่นๆ คือ ความสัมพันธ์ทางสังคม มลภาวะ การย้ายถิ่น โสเภณี อาชญากรรม การใช้ภาษาพื้นเมือง กิจกรรมทางศาสนา การแต่งกาย การรับประทานอาหาร ดนตรี และค่านิยม
3. อิทธิพลการท่องเที่ยวที่เป็นตัวเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วหรือเพิ่มมากขึ้น เช่น การมีโสเภณี อาชญากรรม ศิลปะการใช้ภาษาและค่านิยม

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) ได้กล่าวถึงผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อวัฒนธรรมท้องถิ่น ใน “ท่องเที่ยวบุญบังไฟในอีสาน: บุญบังไฟต้องรับใช้ชาวโยธธาไม่ใช่ชาวโยธธาได้รับใช้บุญบังไฟ” ว่า เมื่อพูดถึงผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น จะแบ่งลงไปเป็น 3 ประเด็นด้วยกันคือ 1) ปฏิสัมพันธ์ระหว่างแบบแผนวิถีชีวิตและระบบค่านิยมที่แตกต่างกันระหว่างนักท่องเที่ยวและคนท้องถิ่น 2) กำลังซื้อมหาศาลของนักท่องเที่ยวที่ไปกำหนดความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และค่านิยมของคนท้องถิ่น 3) ตลาดหลักของการผลิต เช่น ประเพณี พิธีกรรม งานฉลอง การบริการ สินค้า ตลอดจนแหล่งท่องเที่ยว กลายเป็นนักท่องเที่ยว จึงทำให้สิ่งเหล่านี้ไม่มีฐานอยู่ที่ชุมชนท้องถิ่น นอกจากนี้การท่องเที่ยวยังเป็นหนึ่งในบรรดาปัจจัยต่างๆ ที่ไปเร่งการสลายตัวของวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรมชุมชนนั้นมีเหตุที่จะต้องสลายตัวอยู่แล้ว แต่การท่องเที่ยวเข้ามาช่วยเร่งการสลายตัวของวัฒนธรรมให้เร็วขึ้น เช่นเดียวกับ ที่ Santos (1982) ได้เสนอไว้ใน “Social and Economic Impact of Tourism” ว่า การเปลี่ยนแปลงและปัญหาอาชญากรรม ปัญหาโสเภณี ปัญหายาเสพติด และปัญหาการพนัน ล้วนเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นอยู่แล้ว จึงเป็นการยากที่จะแยกออกได้ว่าการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคมและวัฒนธรรมเกิดจากอิทธิพลของการพัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวมากน้อยแค่ไหน และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นบางอย่างเป็นสิ่งดีหรือเลว นักสังคมวิทยา และนักมานุษยวิทยา จึงยอมรับว่าการท่องเที่ยวมีบทบาทชัดเจนในแง่การเป็นตัวเร่งให้การเปลี่ยนแปลงในด้านสังคม และวัฒนธรรมเกิดขึ้นได้รวดเร็วยิ่งขึ้น และเกิดขึ้นในอัตราที่สูงกว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการได้รับข่าวสารจากสื่อมวลชนเพียงอย่างเดียว เพราะการท่องเที่ยวได้นำเจ้าของวัฒนธรรมทั้ง 2 ฝ่ายมาเผชิญหน้ากันโดยตรง

✕ นอกจากนี้ ชัยนงค์ วรรณะภูติ (2538) ได้กล่าวไว้ใน “เวทีผู้ถูกท่องเที่ยว” เกี่ยวกับธุรกิจการท่องเที่ยวว่า ได้ทำรายได้หลักนำเงินเข้าสู่ประเทศจำนวนมาก ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและภาพของตัวเลขที่สวยงามทำให้หลายๆ ฝ่ายหลงระเผลอ และเชื่อว่าธุรกิจการท่องเที่ยวจะก่อให้เกิดการกระจายรายได้แก่ท้องถิ่น โดยลืมนึกถึงผลเสียที่ตามมา ที่มีต่อวัฒนธรรมและวิถีชีวิตชุมชนในท้องถิ่นซึ่งพบว่า การท่องเที่ยวกลับเป็นตัวเร่งกระตุ้นให้ลัทธิบริโภคนิยมเจริญเติบโตมากขึ้น และทำลายวัฒนธรรมชุมชนของชาวบ้านลง จากแต่เดิมที่เคยพึ่งตนเองได้จากการเกษตร กลับต้อง

พึงรายได้จากการท่องเที่ยว (ซึ่งบางครั้งมีความไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจภายในประเทศ และโลกในขณะนั้น) ทำให้อำนาจต่อรองของชาวบ้านลดลง ชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนต้องพึ่งพาการท่องเที่ยวแต่เพียงอย่างเดียว โดยนอกเหนือจากการพึ่งพารายได้แล้ว ชาวบ้านยังต้องกระทำตามที่มีผู้สั่งให้ทำด้วย ทำให้อำนาจต่อรองของชาวบ้านต่ำลงไป

การวิจัย “การท่องเที่ยวกับความเปลี่ยนแปลงในชุมชนชาวเขา” ของจิรพร ศรีวัฒนานุกุลกิจ (2544) ก็พบว่า ในทางสังคมมีความเปลี่ยนแปลงด้านความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และการร่วมกิจกรรมทางสังคมในชุมชน ที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน ตลอดจนการเข้าร่วมในกิจกรรมทางสังคมในชุมชน จากที่เคยปฏิบัติเป็นประจำเริ่มมีความห่างเหิน โดยเฉพาะในชุมชนที่มีนักท่องเที่ยวเข้าไปเป็นจำนวนมาก สำหรับด้านการย้ายถิ่นของประชากร มีคนจากต่างถิ่นย้ายเข้าไปอยู่ในชุมชนมากขึ้น สำหรับในด้านวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงในด้านวัฒนธรรมการอยู่อาศัย มีการสร้างบ้านที่อยู่อาศัยโดยมีการเปลี่ยนแปลงทั้งรูปแบบและวัสดุที่ใช้ในการสร้างบ้าน ที่ไม่ใช่บ้านที่อยู่อาศัยแบบดั้งเดิมของเผ่าตน ด้านการบริโภคมีการบริโภคอาหารสำเร็จรูปและกึ่งสำเร็จรูปมากขึ้น ในด้านการแต่งกาย ส่วนใหญ่ไม่ค่อยได้แต่งกายด้วยชุดประจำเผ่า นอกจากการเข้าร่วมในกิจกรรมประเพณีในชุมชนเท่านั้น

สมหมาย ชินนาค (2541) รายงานในการวิจัยเรื่อง “อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวกับปัญหาและผลกระทบต่อชุมชนด้านการผลิตซ้ำอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ผ่านพิธีกรรมความเชื่อ กรณีศึกษา: พิธีกรรมความเชื่อเรื่องผีปะกำ ของชาวไทย-กวย (ส่วย) เลี้ยวช้าง จังหวัดสุรินทร์” ได้กล่าวไว้ในส่วนของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวกับผลกระทบต่อสังคมและวัฒนธรรมว่า การท่องเที่ยวก่อให้เกิดผลดีทางเศรษฐกิจมหาศาล แต่ก็ส่งผลกระทบต่อชีวิตและวัฒนธรรมของผู้ถูกท่องเที่ยวด้วย ผลกระทบที่มีต่อวิถีชีวิตและ วัฒนธรรม เป็นสิ่งที่เห็นได้ง่าย โดยเฉพาะในเขตเมืองและแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งพบว่า แบบอย่างทางวัฒนธรรมของนักท่องเที่ยวนั้น มีผลต่อวัฒนธรรมของท้องถิ่นอย่างเห็นได้ชัด แต่วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ผูกพันกับวิถีชีวิตการลอกเลียนแบบอย่างทางวัฒนธรรมของนักท่องเที่ยวโดยคนท้องถิ่นจึงเป็นการใช้วัฒนธรรมที่ไม่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนท้องถิ่นเอง การลอกเลียนแบบนำมาสู่การพึ่งพาทายนอกของคนในท้องถิ่น นอกจากนี้วัฒนธรรมพึ่งพาที่ไม่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น หรือวัฒนธรรมที่ตัดขาดจากวิถีชีวิตย่อมไม่ตอบสนองความต้องการของชุมชนและสังคม และไม่อำนวยประโยชน์สุขแก่ชุมชนและสังคม

Wood (1984) ได้กล่าวไว้ใน “Ethnic Tourism, the State and Cultural Change in Southeast Asia” ว่ากิจกรรมการท่องเที่ยวแม้ว่าจะไม่ใช่แนวโน้ม โยบายหรือยุทธศาสตร์ใหม่สำหรับการพัฒนาประเทศกำลังพัฒนา แต่ประเทศเหล่านี้ก็ได้พยายามหาแนวทางปรับเอาวิธีการ โดยการพัฒนาการท่องเที่ยว เพื่อนำรายได้เข้าประเทศจำนวนมากในแต่ละปี รูปแบบและวิธีการดังกล่าวเป็น

ปัญหาที่มีการกล่าวถึงอย่างมากว่าจะก่อให้เกิดประโยชน์กับประชาชนในท้องถิ่นได้มากน้อยเพียงใด สิ่งที่ทำทลายและดึงดูดใจนักท่องเที่ยวและได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ได้แก่ ความแตกต่างด้านวัฒนธรรม การผจญภัยและการท่องเที่ยวชมธรรมชาติ การพักผ่อนหย่อนใจและเกมกีฬาที่เรียกว่า Ecotourism ความสำเร็จของการส่งเสริมการท่องเที่ยวที่ผ่านมา ก่อให้เกิดการขยายตัวในด้านต่างๆ เพื่อรองรับการท่องเที่ยวที่เพิ่มมากขึ้น และก่อให้เกิดปัญหาในด้านต่างๆ เช่น ปัญหาจากการพัฒนาการท่องเที่ยวที่มีผลต่อคุณภาพชีวิตของประชาชน ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากความแตกต่างด้านวัฒนธรรม เศรษฐกิจและสังคมระหว่างนักท่องเที่ยวกับประชาชนในท้องถิ่น การประพฤติปฏิบัติที่ขัดแย้งกับวัฒนธรรมในท้องถิ่น นอกจากนี้ ความแตกต่างทางด้านสภาพเศรษฐกิจและสังคมของนักท่องเที่ยว ส่วนหนึ่งก่อให้เกิดการปฏิบัติตามในลักษณะของการลอกเลียนแบบ เช่น ความฟุ่มเฟือยในการบริโภค การเปลี่ยนแปลงในส่วนของรสนิยมต่างๆ และแรงจูงใจทางเศรษฐกิจส่วนหนึ่งได้ก่อให้เกิดปัญหาอาชญากรรม เช่นเดียวกับ ผลการศึกษาในรายงาน “Report of a Workshop on Tourism, held in Manila, Philippines, September 12-15 , 1980” ที่พบว่า การท่องเที่ยวที่ประเทศด้อยพัฒนาได้นำมาเพื่อพัฒนาประเทศนั้นยังทำให้เพิ่มความด้อยกว่าที่ซับซ้อนของประเทศที่ยากจน และกิจกรรมการท่องเที่ยวยังเป็นอันตรายที่เปลี่ยนแปลง และบ่อนทำลายวิถีชีวิตในทุกระดับ โดยแนวโน้มของเด็กชนบท ที่เลียนแบบ และต้องการให้วิถีชีวิตของตน เป็นแบบนักท่องเที่ยวนั้น ได้กลายเป็นแรงต่อต้านการพัฒนาในสังคม

3. งานวิจัย และเอกสารเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและผลกระทบของการท่องเที่ยว ด้านสิ่งแวดล้อม

การศึกษาของ สุพล ศิริพรรณพร (2538) พบว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวบริเวณชายฝั่งทะเลเมืองระยอง ได้ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ได้แก่ ปัญหาการบุกรุกที่สาธารณะริมทะเล เพื่อสร้างที่อยู่อาศัย ร้านอาหาร ที่พักตากอากาศ ปัญหาการระบายน้ำเสียและการบำบัดน้ำเสียจากอาคารบ้านเรือนและสถานที่พักชายทะเล ปัญหาขยะที่มีปริมาณมาก และปัญหาชายฝั่งถูกกัดเซาะพังทลาย การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นนี้เกิดจากกิจกรรมของมนุษย์หรือตัวของมนุษย์เองมากกว่าเกิดจากรธรรมชาติ และกิจกรรมการท่องเที่ยวเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม

และการวิจัยของ ปุสดี อาคมานนท์ มอนซอนและคณะ(2535) ได้ศึกษาผลกระทบของการท่องเที่ยวเดินป่าต่อ สภาพแวดล้อม และประชาชนในท้องถิ่น พบว่าการเดินป่าได้ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ต่อพืช สัตว์ ในท้องถิ่น และนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงของชีวิตความเป็นอยู่ และวัฒนธรรมของประชาชนในท้องถิ่น ผลกระทบต่อ

สภาพแวดล้อมพื้นที่ที่เกิดขึ้น คือ เกิดการพังทลายของดิน ผลกระทบต่อพืชพรรณ สัตว์ป่า น้ำตก แหล่งน้ำ จากพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว เช่น การตั้งเต็นท์ไม่เป็นที่ ปัญหาการตัดไม้ไปทำแพ เช่น เดียวกับการศึกษาของ สุรีย์ บุญญานุพงศ์ (2539) ในงานวิจัยเรื่อง “ผลกระทบจากการส่งเสริมการท่องเที่ยวกรณีจังหวัดแม่ฮ่องสอน” ที่ได้ทำการศึกษาโดยให้ประชาชนตัวอย่างในพื้นที่ศึกษา เป็นผู้ประเมินสถานการณ์สิ่งแวดล้อมของชุมชนในปัจจุบันกับสถานการณ์สิ่งแวดล้อมในช่วง 5 ปี ที่ผ่านมา เปรียบเทียบชุมชนที่มีการท่องเที่ยวกับชุมชนที่ยังไม่มีการท่องเที่ยว พบว่า ในชุมชนที่ไม่มีการท่องเที่ยวนั้นนอกจากความเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพ เช่น สภาพบ้านเรือน การคมนาคม การบริการสาธารณูปโภค ที่ดีขึ้นแล้วปัญหาสิ่งแวดล้อมยังไม่มี แต่สำหรับชุมชนที่มีการท่องเที่ยว ปัญหามลภาวะได้เกิดมีมากขึ้น ทั้งด้านขยะและน้ำเสีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณชุมชนที่มีแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นที่นิยม เช่น ชุมชนที่อยู่บริเวณถ้ำน้ำลอด ซึ่งพบว่า ทรัพยากรธรรมชาติเช่น หินงอก หินย้อยได้ถูกทำลายไปมาก ส่วนบริเวณโดยรอบถ้ำ และในถ้ำ ยังพบขยะประเภทต่างๆ จำนวนมากนอกจากนี้ชุมชนยังได้รับผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมจากการเดินทางของนักท่องเที่ยวที่ทำให้ถนนชำรุด มีฝุ่นมาก มีควันเสีย มีเสียงดังรบกวนจากเครื่องยนต์จากการวิ่งเร็นจ์ของนักท่องเที่ยว (เนื่องจากนักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งที่มาเที่ยวถ้ำน้ำลอด เป็นกลุ่มทัวร์ป่าที่มักพักค้างคืนในหมู่บ้านและจะมีกิจกรรมการเล่นต่างๆในตอนกลางคืน)

นอกจากนี้ การสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญยิ่งของประเทศ อันเนื่องมาจากการบุกรุกทำลายป่า เพื่อขยายพื้นที่ทำเกษตรกรรม และแหล่งท่องเที่ยวใหม่ๆ ทำให้เกิดการทำลายแหล่งที่อยู่อาศัยตลอดจนปัญหามลพิษในแหล่งน้ำ กลายเป็นปัญหาสำคัญอันดับหนึ่งด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ส่วนแนวทางการแก้ไขปัญหาการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพควรจะต้องอิงกับประชาชนในท้องถิ่นตามชนบทที่อยู่ใกล้ชิดกับแหล่งทรัพยากรชีวภาพ โดยให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอนุรักษ์โดยอาศัยหลักการและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และปราชญ์ชาวบ้านเพื่อให้เกิดการพัฒนาชนบท ตามวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติและไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม อันจะนำไปสู่การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพอย่างมีประสิทธิภาพ และเสริมสร้างการอนุรักษ์ธรรมชาติอย่างได้ผลคุ้มค่า (วิสุทธิ ใบบัว, 2538) เช่นเดียวกับ ผลการศึกษาของ สำนักวิจัย และพัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (ม.ป.ป.) ที่พบว่า การส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยเน้นเรื่องธรรมชาติที่สวยงาม และการจัดสร้างที่พักอาศัยของนักท่องเที่ยวระดับชุมชนนั้น ในด้านสิ่งแวดล้อมอาจจะได้รับผลกระทบในทางลบบ้าง ถ้าผู้ท่องเที่ยวนั้นไม่มีจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม แต่ถ้าชุมชนตระหนักและวางแผนทรัพยากรการท่องเที่ยวก็จะมีผลทำให้เกิดความระมัดระวัง และป้องกันผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสังคมได้มาก การลงทุน

สร้างที่פקของนักทองเทียวอาจให้ชุมชนดำเนินการ แทนที่จะดำเนินการโดยเอกชน ย่อมจะเป็นหลักประกันในการลดผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสังคม

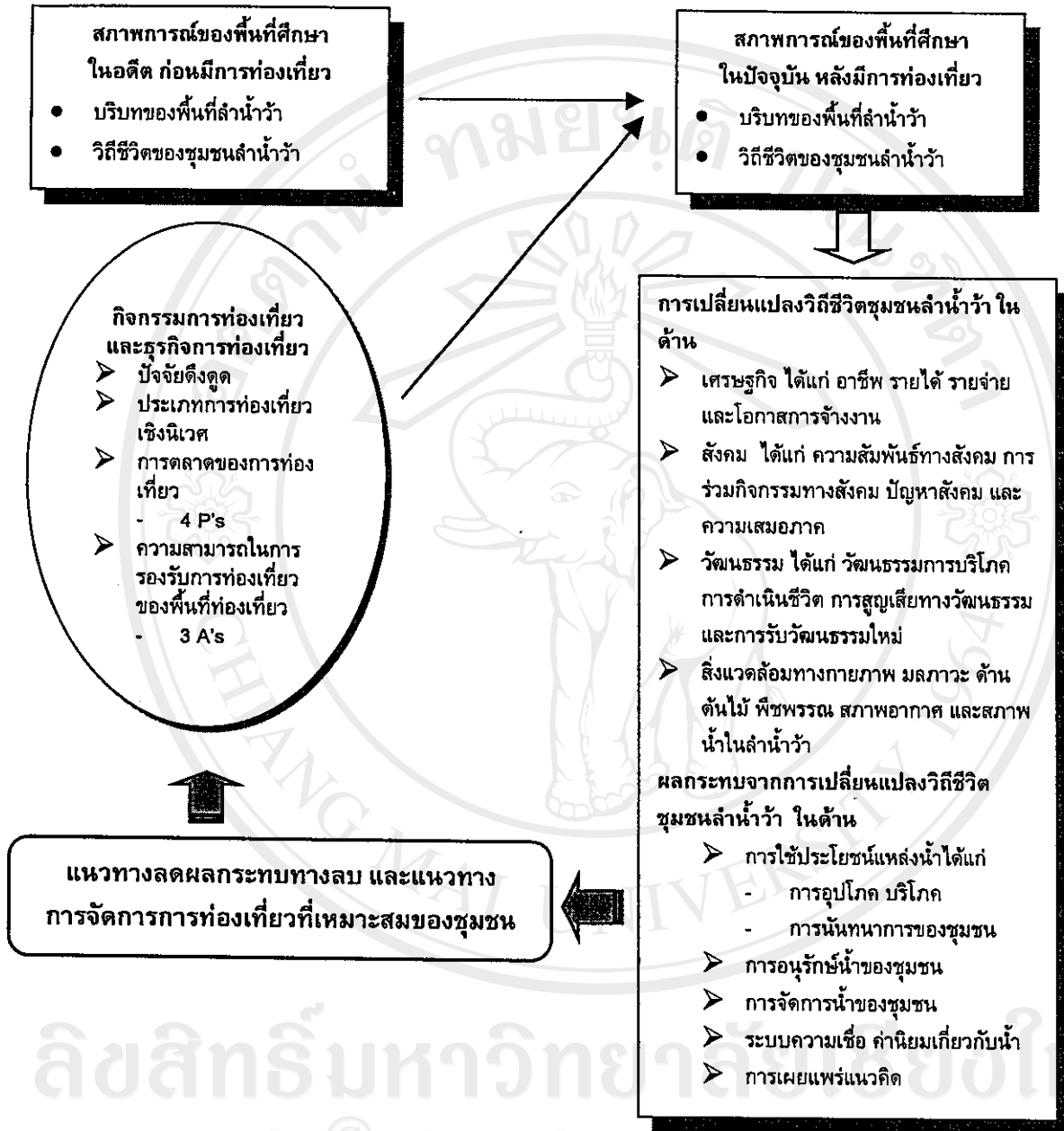
การศึกษาเอกสาร และทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนี้ยังได้พบอีกว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตชุมชนอันเนื่องมาจากการท่องเที่ยว หรือการพัฒนาต่างๆ ต่างก็ทำให้เกิดผลกระทบทั้งทางบวกและทางลบต่อระบบความสัมพันธ์ต่างๆ ในสังคมด้วย เพราะ แบบแผนความสัมพันธ์ต่างๆ ไม่ได้ดำรงอยู่ลอยๆ แต่สัมพันธ์อยู่กับวิถีชีวิตของคนในสังคมนั้นอย่างแนบแน่น

วัฒนธรรมของชุมชนชนบทก่อตั้งขึ้นจากการต่อสู้เพื่อให้ทุกคนมีอยู่มีกิน และจากการที่ต้องอยู่ร่วมสัมพันธ์กันเป็นสังคมชุมชนการต่อสู้เพื่อการมีอยู่มีกิน ก่อให้เกิดวัฒนธรรมทางการผลิตหรือระบบการทำมาหากิน และการต่อสู้เพื่อมีชีวิตรอดต้องอยู่กับธรรมชาติ และพึ่งพาธรรมชาติ จึงเกิดการจัดระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติ คำอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติจึงได้พัฒนาขึ้นเป็นระบบความเชื่อ ที่ประกอบด้วยศาสนา พิธีกรรม เป็นต้น (สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, 2533) และงานวิจัยของ วนิกา แคนโพธิ์ (2539) เรื่อง “การเปลี่ยนแปลงสู่ระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรมในครัวเรือนในชุมชนชนบท” พบว่านอกจากการเปลี่ยนแปลงการผลิตจะทำให้มีรายได้มากกว่าระบบการผลิตแบบเกษตรแล้ว ยังพบว่ากระบวนการเปลี่ยนแปลงได้ส่งผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ระบบความเชื่อ และระบบคุณค่า ความสัมพันธ์ภายในอยู่ในรูปผลประโยชน์มากขึ้น มีความสัมพันธ์กับภายนอกมากขึ้น ความเชื่อและพิธีกรรมได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบไป

ดังนั้นเมื่อการท่องเที่ยวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชน ก็ย่อมที่จะทำให้เกิดผลกระทบต่อความสัมพันธ์ในสังคมด้วย เพราะแบบแผนความสัมพันธ์ไม่ได้ดำรงอยู่ลอยๆ แต่สัมพันธ์อยู่กับวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมนั้นอย่างแนบแน่น การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนลำน้ำว่า ก็ย่อมที่จะทำให้เกิดผลกระทบต่อ ความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีกับลำน้ำว่าด้วย

จากการศึกษาแนวคิด และทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าวข้างต้นทำให้ผู้วิจัยได้กรอบแนวคิด ที่จะนำมาใช้ในการศึกษาวิจัย การท่องเที่ยวกับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชนลำน้ำว่า อำเภอแม่จริม จังหวัดน่าน ได้ตั้งแผนภูมิที่ 1

2.6 กรอบแนวคิดในการวิจัย

แผนภูมิที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย